

ЛИСТИ ІВАНА ЧЕНДЕЯ ДО ІВАНА ДЕНИСЮКА

№ 1

Дорогий Іване Оксентійовичу!

Даруйте мені, що пишу Вам листа на машинці, а не чорнилом. Вдаюся до цього бюрократичного засобу зовсім не з метою, аби похвалитися своїм механізмом – це так мало у наш повсюдно механізований і перемеханізований вік! Роблю це для того, щоб приберегти Ваші добрі і проникливі очі. Почерк у мене для читання важкуватий, не схожий до Вашого – такого чіткого і шляхетного. То я і не хотів би Вас мучити своїм письмом – дещо знервованим, неспокійним і важким для ока.

Перше, що хотів би сказати на початку листа:

Сердечно дякую Вам за прихильність до мене, за зливу тих добрих і щирих слів, що їх вичитав з листа од Вас! Я не знаю, як і відповісти на них, бо котрих би зараз не добирав, усі, усі здавались би мені у відповідь на Ваш лист блідими, недолюбленими і нікчемними. Коли слухав Вас з-за стола на міжвузівській конференції з питань новели, переконався, що Ви – мислитель і дослідник, людина логіки та науковець вельми цікавий. Мені хотілося поговорити з Вами, тому, певно, я так приглядався до Вас, коли після закінчення роботи в перший день Ви з будинку виходили. Ваш лист до мене переконав у тім, що Ви належите не тільки науці, літературознавству, що Ви є митець, людина емоційна і гарна до кінця на слові. Не тому це кажу, що Ви з прихильністю і великою повагою – їх мені ще треба відробити мозолем – написали в Ужгород до мене листа. Говорю тому, бо це так!

Ваш лист був для мене великою несподіванкою. Він приніс мені радість і ще й ще раз переконав у тім, що жити варто, що варто працювати, що праця є потрібною людям. Що, врешті, я сам теж потрібний людям.

В житті справді мені приходилося нелегко. Ріс я в родині дуже цікавій – бідній матеріально, зате дуже багатій духовно. Мама і батько – прості селяни, верховинці. По натурі своїй люди далекі одне від одного – мама практичніша, батько «не от мира сего» – чоловік з виключними природними здібностями. Він міг стати і великим оперним співаком, і знаменитим диригентом, і прекрасним письменником. Та що чинити, коли нині йому аж сімдесят літ, і всі кращі літа минули за лихих часів. Увесь його талант вмистився всього в тому, що співав на криласі, читав у церкві по святах Апостола, промовляв завжди схвильовано і переконливо тоді, коли вступав чи то в суперечку, чи мав довести комусь свою правоту. Увесь його талант полягав у тім, аби прогудувати велику сім'ю – нас дома дев'ять сестер і братів, ми з братом Петром найстарші – я з близнюків. Нарешті талант та емоційність мого батька обернулася в його релігійний поміркований фанатизм – сам батько православний і не знаю, чи хтось з простих селян у Дубовім є на Верховині так міцно і неухильно вірить в Бога, як він у нього вірить. Коротко кажучи, натура він міцна, крицева.

Усе, усе, що до мене прийшло нині – скромний літературний успіх, деякі знання (з прожитих літ досі я сидів на лавиці учня, студента, курсанта аж 22 роки!), хата і дерева в саду, квіти і кущі винограду, досить непогана домашня бібліотечка – результат того, що я завжди пам'ятав одне: праця, праця, праця!

Було у мене чимало і змарнованих днів. Одні втекли тому, що не досить був уважним до часу я, інші загубилися унаслідок шаленого часу, коли нерідко залежиш не сам од себе, не од своїх прагнень і устремлень, а од химерностей, впадаєш у залежність від тих, кому нема ані малого діла до питань творчості і творця, до інтересів тих, де має збагачуватися – і тільки збагачуватися – культура і література всіма, і всіма, хто тільки здатний щось робити корисне для них.

Астролог з Вас добрий! Дійсно, я себе нерідко чую самотнім в Ужгороді і на Закарпатті, моє оточення буває важким, гнітючим. Та сила моя і радість у тім, що я ніколи не давав себе задушити тим удушшям, пригнітити гнітом дрібноти, що я перемагав своїх заздрісників і недругів навіть тоді, коли вони святкували «перемогу» наді мною і тішилися своїм «дрібненьким» успіхом. Я перемагав їх і тоді, коли вони мені за щедрість і прямоту у всьому, за безкомпромісність і так потрібну неподатливість там, де йдеться про принцип, здоровий глузд й інтереси мистецтва, платили чорною інтригою, ненавистю і підлістю дводушшя, дрібненькою «правдицею» і великою брехнею. В цьому я бачив не менше і не більше, як людську слабкість, і мені моїх компатріотів просто було шкода. Підчас між своїми компатріотами я бачив навіть здібних, та як шкода мені було, коли їх здібність подрібнювалася і кришилася на заздрості, на всьому, що іде од лукавого і рогатого чорта, а не од інтересів в ім'я мистецтва, в ім'я духовної скарбниці народу – тут місця достатньо усім, хто хоче працювати чесно і віддано, тут кожен потрібен.

Та може варто все це облишити до нагоди, коли ми зустрінемося й поговоримо собі по-братерськи.

Я був завжди багатий мрією і високим почуванням, що **зможу зробити щось корисне для свого рідного народу** (підкр. моє. – С.К.). Для цього я не шкодував ані років навчання, ані сил, ані коштів, ані здоров'я, нервів зокрема. І я був би найнещасливішою людиною в цілому білому світі, коли б не міг жити і працювати для свого рідного народу.

Я був багатий і тим, що завжди чув до себе велику прихильність добрих людей за межами області! Перш усього¹ за межами області. Тай на Закарпатті такі люди є. З нами на веранді увечір 20 травня сидів мій брат і друг – Михайло Михайлович, славний тамада... Чомусь я завжди більше прихильності і уваги чув до себе у Львові, в Києві та Москві, аніж дома, на Закарпатті. Говорю тут про увагу не тому, що я людина якихось підвищених вимог, чекань, що тільки вона і вона мене хвилює. Говорю просто, бо так є...

Зараз я стаю ще багатшим. Бо в мене з'явилися нові добрі друзі (гадаю, що маю право казати так!). Це Іван Оксентійович Денисюк, це товариші Неборячок, Фащенко, ще і ще раз Костянтин Волинський. А коли друзів стає більше, та ще до того не просто друзів-знайомих, а працівників науки, культури, літератури, то це вже прекрасно. Тут хочеться гукнути до людей: «Дивіться, я од нині став чоловіком, що має більший скарб, як мав до вчора!». Це наснажує, спонукає до праці, ще тішить! Дякую Вам, дорогий Іване Оксентійовичу, за цю радість!

Радий я, що Ви відпочиваєте в Гурзуфі, купаєтеся в морі і п'янієте од музики моря. Сам я в Чорному морі ніколи не купався, ніколи на морі не відпочивав. Життя складалося так, що всі літа (маю на увазі пору року) були за-

¹ Слова «за все» виправлено на «перш усього». – С.К.

йняті працюю – готував рукописи, писав, помагав дома батькам... порався на садибі – будував, перебудовував... Якимсь я весь час відкладаю на потім відпочинок на теплому морі. Та зараз чую, що такий відпочинок мені був би украй потрібний. Якийсь я нарешті розбитий, знервований, змучений – може тут спричинилися локальні інтриги довкола роману «Птахи полишають гнізда» (попри 20 схвальних рецензій на роман за межами області саме в Закарпатті появилася брудна статейка в «Закарпатській правді», автором її був Балага), може тут багато непотрібних ані Богу, ані чорту бесід серед примітивних окололітературних групок про якусь «антирадянськість», «націоналістичність» роману тощо, а може тут просто роки, коли треба вже і відпочивати.

На жаль, не маю змоги кинути все і забути про письмовий стіл. Протягом липня, частини серпня мушу підготувати досить поважний обсягом рукопис книги «Терен цвіте» для видавництва «Дніпро» в серії «Українська радянська проза» до 50-ліття. Звичайно, не до свого п'ятдесятиліття – йдеться про ювілей Жовтня. Зараз працюю над великим сценарієм (яка це нелегка праця!) про дерев'яну архітектуру Закарпаття – має зніматися ще в цьому році кінофільм-нарис студією науково-популярних фільмів. Нещодавно – вже після конференції – я написав дві статті загальним обсягом 35 сторінок. Одна – для журналу «Радянське літературознавство», друга для журналу «Народна творчість та етнографія». Діло в тому, що восени на Закарпатті пройде велика фольклористична конференція з ініціативи Інституту фольклору та етнографії. Про фольклористичну роботу на Закарпатті в роки радянські я й написав статтю. Крім цього, не так давно (з два тижні тому) закінчив новелу «Іван». Новела – 59 сторінок на машинці, складається вона з 9 розділів. А саме: «Курликали журавлі...», «Три Івани», «На цвинтарі», «Багаття дотлівало», «Латка синього неба», «На хвртці гуторили [старі] бабки», «Де мій Бог?», «Двоїста музика», «Знову курликали журавлі...». Новела видалася цікавою і по формі, і по змісту, от тільки не знаю, що за доля у неї буде?

Маю радість, дорогий Іване Оксентійовичу, бо ось-ось вийде на полиці книгарень книга «Як чоловік підкував відьму, а кішку вчив працювати». Це народна сатира і гумор Закарпаття – 90 казок. З фольклорного запису «ставив» ці казки на мову для широкого читача, звісно, зберігаючи максимально колорит Закарпаття. Таких робіт у мене вже кілька і ними горджуся, цю роботу рахую не менше поважною і почесною за оригінальну творчість.

А взагалі зараз у мене велика гарячка: основне, що маю вчинити, що складає сутність мого життя тепер¹: книга новел. З нетерпінням чекаю дня, коли знову сяду за новели, так багато задумів, заготовок. Про них міг би повідати довго, дуже довго. Та хіба не краще буде написати і так стрітися з Вами? «Березневий сніг» – це має бути моя слідуюча книжка новел.

Шановний Іване Оксентійовичу! Пишете, що хотіли щось прихопити з собою до Гурзуфа з написаного мною. І ніде не добули книг. Це, звичайно, для автора втішний факт, коли щось, бува, не залежалося і не пішло з книгарень під ніж. Напишіть мені, що Ви потребували б? Які книги мої Вам приходилося мати в руках, чи може всі основні потребували б? А основні – «Чайки летять на Схід», «Вітер з полонини», «Поєдинок», «Птахи полишають гнізда». Щоправда, не все у мене вже є, та щось міг би Вам презентувати. «Птахів», на жаль, маю всього два екземпляри аж, і не маю надії більше дістати, бо ніде їх нема. «Вітер з полонини», можливо, і «Поєдинок» (збірки з новелами і повістю «Терен цвіте») у мене притрималися дома.

У Львові після конференції мені не привелося бути. Гадав, що буду – маю одну невідкладну справу для вирішення саме у Львові. Буду їхати до Львова десь у серпні чи на початку вересня. Отоді зустрінемося. Як це я міг бути у Львові і не знайти Івана Денисюка? Такого статися не могло. Зізнаюся: сам прагнув поїхати, так хотілося відвести душу, походити львівськими вулицями, побувати в музеях, трішки забути про чарівний у красі і гидкий у дрібнотах провінціальний Ужгород! Та Львів переді мною! І я цьому теж радію! Радію кожному доброму слову людей, кожній добрій зустрічі!

... Бачите, як багато я Вам понаписував. По цьому вже одному не важко переконатися, що маєте до діла з балакучим кореспондентом. Та зважую на те, що у відпочиваючого, як не як, на читання листів трішки часу знайдеться. Повітайте од мене свою дружину щиро і гаряче. Моя Марія Вам шле свої добрі поздоровлення і побажання. Ми часто згадуємо спів на нашій веранді і той справді гарний вечір, що був. Правда, мені прийшлося після гостини вислухати чимало дорікань на те, що я не вмів частувати ані вином, ані горілкою, ані харчем. Я трохи злився за це на жінку, а потім «списав» усе на те, що багато було наварено і напечено, що жінка просто шукала можливість, а на кому б списати свою надту, до марнотратства, щедрість. Та це так, для жарту. Ми подібних гостин не влаштуємо – дуже² вони вже великі, але тут, коли мали змогу обійняти на садибі таку гарну громаду людей, то можна було³ зробити все для того, аби було красиво і весело по-доброму. Живемо скромно, тихо, у праці...

На цьому я, дорогий Іване Оксентійовичу, і закінчив би своє до Вас посланіє. Відпочивайте гаразд, бо у Вашій праці сили, нерви, спокій ой як потрібні! А я, можливо, десь уже наступного року й собі виберуся до моря.

... На дворі дощ – докучливий, дрібний і густий. Багато його вже випало. Сонця б треба. Хмура погода колись мені дуже любилася. А зараз хотілось би сонця. Все таки сонце – то прекрасно! У всьому! В природі, в людях, у їх ділах! Вам бажаю у всьому до міри дощу і без міри ласкавого, життєдайного сонця!

Щиро Ваш І.Чендей

Ужгород, 28 червня 1966 р.

P.S. Коли напишете, буду радий листові од Вас.⁴

¹ Слово «зараз» виправлено на «тепер». – С.К.

² Слово «надто» виправлено на «дуже». – С.К.

³ Закр. «вже». – С.К.

⁴ Цей рядок дописано від руки. – С.К.

№ 2

Дорогий Іване Оксентійовичу!

Коли судите мене, прошу Вас, не судіть надто суворо.

Коли сердитесь на мене, будьте милостивими і сердіться не дуже!

Коли маєте кривду за те, що ось уже місяць мовчу, не відповідаю ані листом, ані книгами, які сам обіцявся надіслати, змініть кривду на поступливість і даруйте!

Сталося так, що за останні тижні я і сам собі не радий був. Сидів за столом, як клятий, од раннього ранку до пізнього вечора, за вечір. Випало на мою долю ще раз готувати рукопис для «Дніпра» до серії книжок, що мають вийти до п'ятдесятиріччя революції. А хотілося не просто розклеювати сторінки уже написаного і виданого, не просто ткнути пальцем машиністці, що має передрукувати. Хотілося бути уважним, відредагувати себе ще і ще раз, і тільки тоді уже комплектувати рукопис для перевидання в наступному році. Розумієте самі, що написане вісім, п'ять років тому нині потребувало доробки, шліфування і чепурення у найкращому розумінні слова. Робота видалася для мене не легкою, виморливою, крім всього сам я мусів понад 200 сторінок передрукувати – ніяка мудра машиністка цього не розколупала б, аби не позбутися очей. Отож я і не важився комусь пропонувати мізерний заробок, сам передрукував, сам намучився. Та зараз усе за мною. Вчора запакував два екземпляри рукопису обсягом понад 500 сторінок на машинці, нині трішки-трішки полегшено зітхнув і сів писати Вам.

Вище викладене Вам і пояснює, чого не надіслав досі нічого із своїх старих книжок. Просто гадаю, що робити це нині вже нема рації, вийде нова моя книга в наступному році у «Дніпрі», ото ж саме її Вам і буду презентувати. А в тій книзі з'явиться на світ понад 30 новел і повість «Терен цвіте». Гадаю, що книжка буде досить цікава. А в тім, побачите сам, автор уже не скромний, коли дає собі оцінку.

Від травня час збіг прудко. Я пригадую Ваше перебування на Закарпатті як щось справді радісне, пам'ятне. Листи від Вас були для мене справжнім дарунком, словом серця і мудрості, прихильності, якої сам не заслужив, котру мушу відробляти. Зокрема, останній Ваш лист. Він заставив мене думати і думати. В цьому листі багато цікавого і сміливого. Добре, що Ви такий! Вітаю Вас! Звичайно, в листі, як мені здається, є щось і полемічне. Я, наприклад, цілком солідарний з Вами в оцінках Стельмаха-письменника, Гончар же здається мені куди вищим за Стельмаха, професійно глибшим і більшим. Може тут спричиняється до всього ще і моя велика повага до Гончара, як людини вельми ніжної і душевної, глибокої. Стельмах у чомусь мені здається довершеним одноосібником тоді, коли Гончар громадський діяч у межах всього можливого...

А ось і вересень перед нами. Літо для мене майнуло одною короткою дниною, і зараз починаю думати, а було воно чи ні? Натомився я міцно. Чую себе виснаженим. До праці над рукописом додалася праця над двома великими новелами – «Іван» та «Луна блакитного овиду». Ось ці дві речі при дорозі у Львів візьму, щоб Ви прочитали. Цікаво буде мені поговорити з Вами про них. Новели написані розділами-новелятами чи новелами – перша має дев'ять розділів з заголовками, друга – двадцять.

Крім звіту-праці, ще скажу Вам про одну нележку, порівняно, роботу: написав я нарис-кіносценарій про дерев'яну архітектуру Закарпаття. До того ж писав два варіанти – студії ніколи не вдовольняються одним. Другий варіант писав в умовах, коли сидів редактор майбутньої картини у мене на шії, в Ужгороді. Можете собі уявити собі, яка то праця, коли сам сидиш і мучишся за столом, а хтось сидить на веранді у тебе і чекає готової праці, щоб її повезти в Київ. У цього другого настрої кращий, бо він знає, що робота таки буде виконана, сам ленкає – читає книги, ходить по саду, приглядається до квітів і виноградних лозин, у першого – почуття обов'язку і величезний опір матеріалу, форми; все це виморює, за все це платять добре, з врахуванням нервів. Та коли подібне робиш, відчуваш, як внутрішньо згораєш, зношуєшся, і вже думаш, що за амортизацію себе не отримуваш нічого, бо нема тих грошей, якими можна платити за це.

Моя мама цього року на мене в образі за те, що «завжди прибував улітку на кілька днів, щоб допомогти на сінозбиранні», цього року не був. Але ж коли б моя мама знала, що я волів косити на страшній спеці тупою косою біловус, псянку, що мені це легше було б і дешевше обходилося би, аніж просиджування за столом, вона на мене не сердилась би, не ремствувала б. Та виходить так, що я сам починаю ремствувати. Ні, дорогий Іване Оксентійовичу! Я не ремствую, бо я свідомий того, що кожному чоловіку у книзі життя записується тоді, коли він тільки приходить на світ, а що він має у житті чинити, яке має мати рукомесло, що повинен стріти, яку, нарешті, повинен мати і смерть... Тому все приймаю, як присуд долі, як мусай!

Не знаю коли точно, та незабаром мені лежить дорога до славного Львова. Радий буду зустрічатися з Вами. Гадаю, що нагаторимось досхочу і буде загалом цікаво. Сам радий тій зустрічі, що у нас попереду.

На цьому і закінчив би свого дописа Вам. Просив би ще раз вибачити мене за тривалу мовчанку, що могла лягати Вам загодкою. Просто було не до писання. Може зрозумієте мене і подаруєте. Сам же не беріть поганій приклад з мене і пишть. Напиште – буду знати, що не сердитесь, що змилювалися.

А поки-що дуже тисну Ваші руки, бажаю добра і гаразду у всім, у всім. Вітайте од мене свою дружину – гадаю, Ви не ревнивий. При нагоді передайте привіт товаришам Неборячкові та Матвійчуку, коли іще не забули.

Щиро Ваш І.Чендей

[P.S.] Прочитайте у «Дружбе народів» № 6 за цей рік статтю Корабельникова «Король Лир Верховини».

Ужгород, 24 серпня 1966 р.

Дорогий, добрий і ніжний Іване Оксентійовичу!

Я Вам щиро дякую за листа. Для мене він в переддень свята став справжнім святом і радістю. Порозмовляли Ви зі мною од серця і душі, розвіяли якісь сумніви і негоди, прогнали мряки, і в мене на серці стало веселіше, краще, легше. А так уже якось дивно людина створена на цей світ: нерідко усе їй здається не тим і не таким, не знає, на кого сердитися, ремствувати, де шукати розради. Та тільки крихтою тепла війне на неї, трішки промінця блисне, як уже все гаразд, усе добре. І вона мовби на крилах, повна нової снаги, радості. Дякую Вам!

Щойно сьогодні (з годину тому) дістав депешу з Києва про необхідність виїжджати на Пленум СПУ. Бути мені треба у золотоверхому 11 листопада, простіше кажучи – завтра маю виїхати. Діл ще багато, якось дуже несподівано прийшла телеграма. Переплутала мені все. Листа хотів сісти писати Вам на спокійну голову і душу, а зараз пишу швидко, хоч пишу не тому, аби відписатися. Хочеться просто сказати Вам отих кілька добрих слів, простягнути до Вас руку. Знаю, що в Києві прийдеться бути майже десять днів (мені, з Пленумом), а знати, що лежить лист від Денисюка без відповіді йому, значить – іще десь чимось муляться, чути неспокой.

Радий Вашій дорозі по місцях Лесі Українки. Заздрю Вам по-доброму. О, як хочу сам побувати на Волині, дихнути повітрям її зелених просторів, озер синіх, почути шепіт гаїв. Знаю, що відчую що землю особливо, що подає вона мені багато для серця, почуттів. І чекаю зустрічі з Волинню, як чогось радісного і світлого. Та тільки коли випаде в ті краї дорога мені? Певно, лише навесні чи влітку наступного року. Зимою теж в тих краях має бути цікаво, та стою на тім, що в зимовий час треба знайти хіба що з Антарктидою; на тих же частинах землі, що квітнуть, зеленіють, треба бувати в час буйного і радісного життя трав, квітів, птахів, нив і лісів...

Не біда, що Ви не зазнайомилися з моїми новими творами – маю два: «Іван», «Луна блакитного овиду». Зокрема хотів, аби Ви прочитали «Івана». А зараз говорю «не біда». І ось чому. Після Львова я ще раз узав до рук написане цього року. Прочитав, покарнав, погранував, і зараз ці твори куди доладніші. Зокрема, «Іван» у мене, як гадаю, цікавий. Тільки приїду до Львова, прочитаєте його.

Ще раз прошу пробачення за завезені в Ужгород книги. Вони мене зараз змусять хутчіш вибиратися у Львів. Не зможу передати кимось. Сам привезу. Буду радий тому, що увесь час у Львові належатиме тільки мені, зможу блукати Львовом і насолоджуватися ним, думати і відчувати. Остання ж моя дорога була зв'язана з певними обов'язками, час був зрегламентований. Шкодную, що ми не стрілися в Нагуєвичах ще, що не зміг глянути до Вашої господи перед виїздом. Та при всьому я так багато навідувався, передумав, переважив, що дорога у Львів в дні Франка міцно закарбувалася.

Щиро повітайте від мене свою дружину Ганну Казимирівну, кланяюся їй і Вашій мамі, здоровлю хлопчиків. Радий був би, коли б привітали від мене і Валентину Семенівну – чутливу і глибоку в тих справах, що нас хвилюють. А дорозі Вашій саме з Галиною Леонченко просто заздрю. Поздоровляю її, хоч не приходилося нам ще досі стрітися. Та вже в наступній мій приїзд зустрінемося.

Багато Вам добра і щастя, дорогий Іване Оксентійовичу! Не сердіться на мене, такого перечуленого, до хворобливості перечуленого. Клопоту ж я Вам причиняю. Мусите мене втішати і розраджувати. Та вже все добре! Людина має одну добру рису: часом загладжуються у ній не лише згадки про невдалий тост, але й про куди гірше...

Щиро тисну Ваші руки!

Ваш І.Чендей

Ужгород, 9 листопада¹ 1966 [р.]

№ 4

Дорогий Іване Оксентійовичу!

Даруйте мені, рабу многогрішному, проступки і провини, вчинені волею і мимо волі. Нарешті, надсилаю Вам завезені за Карпати Ваші книги, котрі зберігалися у мене в надійному місці і весь час кликали з собою у прекрасний Львів, до Вас. Та стається не завжди так, як ми собі плануємо і гадаємо. Досі вирватися за Карпати не зміг – надто багато часу пропало в дорогах під кінець минулого року. Тай, окрім всього, ще й хворів біля трьох тижнів. А в таку пору все ламається – і плани, і розпорядок життя, і бажання. Та повен надії, що такі весною десь дамся бодай на два три дні в столицю Галичини.

Схвилював і збентежив мене останній лист од Вас – адже, книги були потрібні, а вони у мене, чого доброго, подумував і я про те, як би мій поступок не причинив Вам кривди, не довів до недобрих думок. Ото ще раз прошу, даруйте!

Що Вам написати про себе? Живу працею, щодень-щоніч турбуюся мало зробленим – наші бажання завжди більші за наші можливості. Багато дрібних прикростей маю після виступу в Києві, хоч сповнений одного: бажання, аби у нас було тільки все прекрасне – турбота і діла, ставлення до святого і священного, конкретність і намір до неї.

Хочеться часом говорити і говорити з мудрими людьми, котрі бачать широко і далеко, розуміють глибоко і вмійють думати. На жаль, обставини складаються на Закарпатті такі, коли саме не вистачає такого товариства, в котрім про все можна б говорити з позицій високого рахунку і великого бачення... Протягом кількох років на Закарпатті в літературно-творчому житті утворилася якась страшна провінційність, тут нема турботи про загальний інтерес, є тільки дрібні турботи особисті. А шкода. Маємо чимало талановитих хлопців і дівчат в середніх учбових закладах та університеті, котрі так потребували б уважної, пильної роботи і допомоги.

¹ Слово «жовтня» виправлено на «листопада». – С.К.

Як Ви маєтеся, що у Вас нового? Певно, багато працюєте. З великим задоволенням прочитав Ваш поважний твір – слово про Максима Богдановича в «Жовтні» № 2 за цей рік. Написане воно справді оригінально, я сказав би – вишукано, читається з цікавістю, збагачує. Що далі почитаємо з-під Вашого мудрого пера?

Щире вітання шлю Вашій шановній родині, кланяюся Анні Казимирівні глибоко.
Бажаю Вам, дорогий Іване Оксентійовичу, щастя і добра.

Ужгород, 21 березня 1967 р.

І.Чендей

№ 5

Дорогий Іване Оксентійовичу!

О, як мені скупити провину перед Вами? Як мені впасти до Ваших ніг з просьбами уклінними і слізними дарувати проступок: був у Львові, а до Вас так і не зміг завітати. Приїхав я на ювілей видатної Дарини Дмитрівни Вільде. Чимало нахвилювався в тому залі, де проходило свято культури не тільки львів'ян, а всієї України – Вільде ж письменниця великого таланту і великого значення. Гадав, що стрінуся з Вами в Будинку вчених, а Ви погонорували та й на ювілей не прийшли. Чи може у Вас була така спішна праця, що не змогли бути?

Мав багато розмов з львів'янами, декого ближче впізнав уперше. Це добре. Силою химерної доля я зараз дещо ізольований од світу, тому так рідко мені приходиться їздити, стрічатися і розмовляти з цікавими людьми. А я певен, що розмови з цікавими людьми потрібні і особисті, і листовні – розмови ці наповнюють змістом, багато помагають саме тоді, коли приходиться скрутно.

Кілька тих бесід, що їх мав у Львові, остаточно мене знеслабили, я був переконаний, що говорити ще з Вами вже не просто не маю сил. Бо з Вами говорити про усе, що мене зараз хвилює – значить знову і знову все переживати, хвилюватися і витратити той священний вогонь, що нам так потрібен, що так багато сил бере фізичних... А окрім усього я сподіваюся знову бути у Львові, може необавки. Отоді належатиму Вашій хаті з усім, що маю: з оголеними в чомусь нервами, з неспокоєм і думкою про слово...

При нагоді перекиньтесь словом з Галиною Степанівною Леонченко, вона Вам дещо повість. В хаті, де живе вона, я обідав.

Мав на меті особисто Вам подякувати за прекрасного листа після прочитання Вами «Чарівного виднокола». Той лист був для мене цілющим бальзамом, добрим помічником і такою сердечною підтримкою! Як Ви вмієте писати листи, яка у Вас добра і щедра рука! Та коли я ще знаю Вас, як людину з витонченим смаком, з високими вимогами і великим знанням літературної справи взагалі, то похвала од вас мене піднімає на сьоме небо! Як це багато, який це високий горизонт!

Дні мої минають в бездіяльності. Воно все схоже на щось таке, як вистигання, як бубнявіння брості, аби випукнути чимось. Та от тільки не знаю, гарне воно буде, чи недолуге. Той основний задум життя, що його маю, десь буде одягатися в образи і слово пізніше, ті задачі, що стоять до розв'язання на ближчий час, теж тішать мене, бо чимало там має бути гарного. І як добре, коли ми живемо доброю метою! От тільки б не заважали нам працювати!

Останнім часом дуже багато читаю. Особливо теоретичної літератури. Не сумніваюся у тим, що чим далі, тим важче стає літератору – так багато усього треба знати! Та оскільки предметом дослідження літератора є душа людини, добре йому, коли здатний у душу проникати. Я пробував і пробую це робити. Це завжди так заманливо. Це завжди сходе на дорогу далеку і незвідану ще, при якій відкриваєш для себе щоразу нові простори.

Щиро прошу писати, не цуратися. Не беріть за зле, що у Вашій хаті в цей приїзд до міста Лева не побував. Просто не мав сил. Дивно чути це Вам, та, на жаль, воно так.

Цілую руки Анні Казимирівні, Вас обнімаю дуже і щиро! Чуйте мій потиск Ваших рук!

Щиро І.Чендей

Ужгород, 6 травня 1967 р.

№ 6

Дорогий Іване Оксентійовичу!

Сплило чимало тих місяців, відколи ми не бачилися. Якось я був у Львові та й до Вас не завітав, понісши на душі гріх в Ужгород. І досі караю себе, чого не знайшов Вас. Та вірте, дорогий добродію, стан душевний у мене був дуже тоді поганий. Після з'їзду письменників України що тільки не вироблялося на Закарпатті, аби мене «навчити уму-розуму», скільки нервів моїх понівечено і здоров'я з'їдено! Та про все колись ще, при зустрічі.

З радістю, дорогий Іване Оксентійовичу, надсилаю Вам свою книгу «Терен цвіте». Як бачите, вийшла вона у видавництві «Дніпро» серед тих книжок, котрими наша українська література звітує п'ятдесятиріччю. Уже в «Літературній Україні» й невелика рецензія Олега Бабишкіна на це видання появилася. Факт видання книги, як і появу рецензії в газеті з добрим словом, відношу на рахунок не своїх досягнень, а щасливої долі, котра на цей раз до мене прихильна. Сам я і думати не смів рік-два роки тому про можливість видання книги до Жовтня з того, що уже написав. А тут таке щастя випало – самі видавці поклопоталися і до планів своїх включили збірник. Це підбадьорює і додає сил. Зараз мені воно потрібне, як мало коли...

Літо у великій частині провів на Верховині. Жив у сестри, був у батьків. Працював чимало, зараз саме у мене така пора, коли довгими годинами просиджую за столом. Здається мені, що не без користі. Написав велику новелу «Лиска», зараз сиджу над новелою «Пілюлі з-за кордону». Обидва твори видаються мені цікавими, людськими, закликаючими до людяності. А втім, видно буде, що мені поталанить зробити. На всяк випадок, працюю з великою творчою радістю. В «Дружбі народів» має необавки з'явитися моя рецензія на твір Романа Андріяшика «Люди зі страху». Твір мені сподобався справді! Дужий талант Роман Андріяшик. От шкода тільки, що з ним так грубо у Чернівцях повелися.

Особливих новин у мене нема, хіба що їздив до Чехословаччини по запрошенню одного українського письменника. Виніс звідти багато цікавих спостережень і думок. Взагалі, переконався: дороги потрібні і для того, щоб думалося і розмірковувалося. Був у Татрах і виніс звідти досить цікаве враження. Татри – гори, що вражають величчю, впливають, перш за все, на розум, понукають до думання. Карпати мають в собі велику силу, що понукає до почуттів, хилить до лірики. І коли я був би молодим, мав податися у весільну подорож, я вибрав би для цього тільки Карпати – ніжні і ліричні, гори – не гори, а пісня. От шкода тільки, що на них було напушено за останні двадцять літ таку силу силенну лих і бід, починаючи од перевиконання планів, бензопил і тракторів, до буреломів і сніголомів...

Дорогий Іване Оксентійовичу! Оце і навчальний рік почався. Вітаю Вас щиро з ним, також прошу моє щире вітання передати Анні Казимирівні.

Бажаю Вам щиро і сердечно великого добра, ширих захоплень прекрасним, радості і світлих творчих днів і днів!

Ваш І.Чендей

Ужгород, 5 вересня 1967 р.

№ 7

Дорогий Іване Оксентійовичу!

Коли я отак оглядаю той обніжок літературного ґрунту, що його доводиться обробляти нам на Закарпатті з широченного лану прози та поезії України, завше думаю: в краю за Карпатами були люди здібні, обдаровані, навіть талановиті, та не вистачало цим людям тої культури, без якої творчість завше скидається на самодіяльність, не на високу професійну творчість. Звичайно, знаємо чимало прикладів, коли й самодіяльний митець піднімався майже-майже до професійних висот, проте завжди був тільки самодіяльним митцем. Це останнє з гіркотою відношу і до себе, в цьому не раз мучився, сумнівався, переконувався, в цьому переконує мене лист од Вас. Він, той лист, написаний з найкращими побажаннями, з турботою про рівень літератури, новелістики зокрема, лист той написаний з позицій вимог, без яких взагалі не є можливою велика література. Я Вас добре розумію, і був би наївним, самозакоханим, надто вже впевненим у себе, аби вишукував для себе якихось виправдань, чи викручувався. Так, чи не основне оповідання за масштабом, за наміром проникнення, за мазками в слові та образі Вами піддане критиці, досить гострій (тут йдеться про мого «Сина»), я сказав би тій критиці, на яку таланить щодо її професійності, обізнаності, глибини не кожному літератору. Тому Вам хочу щиро і щиро за відверту думку, за зауваження подякувати на першій слові!

Коли виходить подібна книга до тої, що я Вам надіслав, автор потрапляє в досить скрутне становище. А з нею в якійсь частині і література. Адже, це видання серійне, з того порядку, де ніби має вишикуватися ряд книжок з кращого в літературі українській за певний період. Свідомий, що серія – ще не прописка в почті святих, мине час, він собі відбере достойніше. Та на певному моменті серія таки зобов'язує, вона бере на себе відповідальність. Може, мені не варто було видаватися в ній, та грішним ділом признаюся – надто великою була спокуса в ній видатися. До своєї честі віднесу, що видавництву на це видання заявки не подавав, самі видавці звернулися з пропозицією підготувати їм рукопис збірника.

При цих словах Вам може здатися, що я хникнув, похилив голову. Ні, далеко ні, я тільки думаю зараз, яка велика відповідальність лежить на мені в роботі в цілому, якою важкою є праця літератора, яким жорстоким і непохитним у своїх судженнях буде час. Той Час, що відбиратиме з великої кількості всього щось.

Як бути автору, коли він уже видався, до того ж видався кращим вибраним з свого доробку? Здається мені, що вдосконалювати зроблене можна не раз, можна багато разів, та чи можна нехтувати і певною дорогою в творчості? Коли можна нехтувати, тоді легше рішати такі питання, як доробка і переробка вже написаних творів. Та й тут, гадаю, є певні границі. Окремі новели я доробляв не раз, в теперішньому виданні вони здаються мені такими, до котрих навряд чи варто вже повертатися з метою якоїсь ґрунтовної переробки. Мова могла б іти про стиліове вдосконалення. Кажу це не тому, що маю лінх до роботи. Кажу тому, бо здається мені, що довести до досконалості вже колись написаний твір важко, важче, певно, як написати кращий новий твір. Потім все-таки автор має своїм обов'язком писати нові твори, аби не стояти на однім місці. Адже, задумів завжди в кожного автора більше, аніж самих втілень задумів. Як бачите, вдався я в розмірковування. Вони можуть Вам прийтися наївними. Все-таки надзвичайно цікавим, принаймні в мене, є такий момент: завжди відчуваю велику радість, коли мені вдається більш-менш вдало написати щось нове, задумане раніше. Куди більшою є ця радість за доробку існуючого вже. Коли пишеш новий твір, написавши його, відчуваєш, що пройшов неходженими дорогами, щось ніби відкрив собі, десь побував. Коли допрацьовуєш вже раніше написане, здається тобі, що йшов уже ходженою дорогою. Перше завжди приємніше.

Дорогий Іване Оксентійовичу! Писали Ви мені, що взялися читати повість «Терен цвіте». Просив би набратися терпіння й дочекати цей твір до кінця. А коли це станеться, не поспішайте на слово, напишіть про враження. Не йдеться тут про моє сподівання і бажання почути щось приємне, мова просто про бажання довідатися, в першу чергу, що в творі не вдалося. Згоден в тому, що не вмію починати твори так, аби було цікаво, захоплююче, скупко щодо

слова, інакше – щоб був твір початий з отого найпотрібнішого. Приклад з Чеховим, розтлумачення початку «Дами з собачкою» понукатиме зараз мене до більшої уважності і продуманості при началі праці над тим або іншим твором. Початок для мене був завжди складною проблемою, саме з-за нього часто наставали паузи між окремими творами. Півбіди було б, коли бодай ті початки (та хіба справа тільки в них? Лих тут більше!) були б добрими. Ваше зауваження щодо початку «Сина» понукає до дальших думок про те, як починати твір. З Вами згоден і в міру можливого завдам собі більших турбот і вимогливішого ставлення. Можливо, будуть і результати. При всьому можу сказати, що нам досі бракує кваліфікованих редакторів, які могли б по-справжньому спричинитися до того, аби книга стояла на вищому професійному рівні. Наші редактори часто-густо більше турбуються грамотністю рукопису (це входить в елементарні обов'язки самого автора!), стежать, як би там не проскочило чогось такого, що потім призводило б до звинувачень політичного характеру, менше ж думають про композицію твору, про логіку у розвитку подій, про логіку характеру тощо. Досі мій «Син» з'явився в пресі не раз, та жоден з редакторів не робив тих в першу чергу редакторських зауважень, що їх по твору зробили вельми доречно Ви. А це вже брак в роботі не лише автора, але й недоглянутих редакторів. Тим більше, що з Вашими зауваженнями – може не з всіма по цій новелі – я абсолютно згоден.

Є ще одне, що заважає нормальному розвитку літературного процесу у нас. А саме: брак вимогливої професійної літературної критики. При тому стані, який у нас зараз на Україні існує, може з'являтися велика кількість літературних творів зовсім слабких, іноді навіть явно недопрацьованих, невправних, навіть халтурних, а критика мовчить. Коли б літературна критика не пропускала мимо уваги твори, що заслуговують суворих оцінок, вся література на цьому вигравала б. Вимогливішими були б до себе автори, рецензенти, що пишуть закриті рецензії, редактори книжок. Загальний рівень взагалі був би вищим. Може, на якомусь часі знизилась би кількість книжок, що виходять у світ, але згодом книжок було б не менше, як нині, зате були б кращими. Я спостеріг надзвичайну верткість і спритність окремих авторів, що пишуть невимогливо, слабо. Вони, ці автори, плодючі, мають досить великі тиражі. І почувуються добре. Більше, почувуються краще тих, хто працює на совість в міру своїх сил. Це негаразд. Досить шкода, що надто повільно зростає у нас коло критиків, повільніше, як коло поетів, прозаїків. Чи помітили це Ви?

Бажаю Вам всього доброго. Прошу щиро вітати Ганну Казимирівну.

Ваш І.Чендей

Ужгород, 25 вересня 1967 р.

P.S. Наговорив я чимало, перечитав, подумав. Можливо, в дечому грубо помилявся. Там, де слово про нових критиків. Вони у нас є, може такі вже закони мистецтва, аби сіялося і проростало багато, а що вистигне, залишиться, вирішать осінь і зима...¹

№ 8

Дорогий Іване Оксентійовичу!

Мав на гадці написати Вам відразу, отримавши листа. Та був надто зайнятий. З Америки раптом приїхала на відвідини в рідний край моя тітка Гафія. Сорок чотири роки минає з часу, коли вибралася в той далекий світ. Мав чимало клопоту, бо право у неї було лишень на Ужгород, а хотілося будь-що будь бачити рідне Дубове. Геть-геть пооббивав пороги, поки добув для неї два дні на Верховину. Вже здавалося мені, що дорога з штату Огайо в Ужгород набагато коротша за шлях з Ужгорода в моє рідне (і тітці рідне) Дубове в долині річки Тересви...

Майже тридцять років тому у мене була така пригода:

Навчаючись в гімназії у Мукачеві, одного надвечір'я я проходив вулицею. Був голоден. З м'ясної крамнички ніздрі лоскотнув звабливий і приманливий запах ковбас. О, як захотілося з'їсти бодай шматочок, бодай шматочок ковбаси з булкою. В кишені було всього мізерні галери, тверезо розсудивши, я ніяк не зайшов би до крамниці, та, певно, голод і бажання були більшими і дужчими за мудрий розсуд. Тому я переступив поріг з вулиці. Довгий ряд ковбас звисав на гаках гуртами по чину і рангу – тонші, товщі, товстіші, зовсім товсті, вкриті пліснявою і просто копчені, проварені ковбаси ніби лукаво кпили і глузували над бідним учнем з гір. Та на якусь мить не вони взяли мої очі. Я спостеріг табличку емальовану з написом над ними. А напис був ось який, звісно, по-чеськи: «Коли Вам у нас щось не подобається, скажіть нам. Коли Вам у нас щось подобається, скажіть іншим!».

Не пам'ятаю, їй Богу, купив чи не купив я тоді бодай кусник ковбаси для вечері, та напис запам'ятав. Я не раз думав про відвідини тої крамнички, а табличку бачу і зараз перед очима. І кажіть мені, Іване Оксентійовичу, чого б я, літератор, людина, що прагне до краси не лише в слові на папері, але й у відносинах між людьми, мав би сердитися на Вас за Вашого листа, котрий, признаюся, не був для мене солодким і дуже радісним...

Праця літератора завжди гірка і трудна, сягнути тут успіху важко, тим більше важко, коли життя не пестить і не ласкає змалку – маю на увазі: моему поколінню на Закарпатті приходилося з гіркою бідною. Біда ця випадала нам не просто дарунком життя, що потім має переливатися в сторінки книг як досвід, біда ця була в тім, що у кожного з нас просто уповільнений розвиток, культурний розвиток. Уявіть собі людину мого віку, котрій приходилося в житті навчатися рідній мові по п'ятьох-шістьох граматиках, з котрих жодна не була справді українською. Уявіть собі людину, котра нині береться за перо, а в 24–25 літ їй приходилося вперше знайомитися з першоосновами літературної культури... Та що тут говорити? Воно могло б скинутися на ремство, а ремствувати нам не до лиця, та й кому яке діло до того, коли ти вперше прочитав «Ліса Микиту», «Борислав сміється», «Сон», «Фата моргана» тощо!... Читача взагалі перш за все цікавить, як написаний твір, а не те, якою дорогою шов автор до твору...

Ваш лист понукає мене до думки, до перегляду не тільки того, що мною писалось досі, а й до відмінної точки, з якої мушу глянути взагалі на призначення літературного слова. Не сказав би про себе, що писав так, як Бог клав

¹ Ця рядки дописано від руки. – С.К.

на серце і розум, хотілося, щоб в написаному щось було з вищого, з мети. Не завжди мені вдавалося зробити так, як хотів. Часто чув великий опір матеріалу, мало знав. Мало міг. Здається мені, що зараз дещо міняється. Останні речі, що їх написав, дають підстави говорити про це. Бодай так думаю. Хоч в цих речах є щось й таке, що лякає мене. Цих творів Вам читати не приходилося ще. Вони в рукописі. До діла хотів би спитати Вас, чи приходилося Вам читати мій роман «Птахи полишають гнізда...» Коли прочитали, просив би сказати бодай кілька слів з вражень. Коли не читали, знайдіть можливість і прочитайте. Буду Вам вдячний за сказане слово. Роман здається мені тим твором, котрий є продовженням робленого в новелі мною, до того ж не все там не вдалося. Є і хороше.

Ваш лист до мене повний, я сказав би, гіркої доброзичливості. Кажу «гіркої» не тому, що в особі Вашій бачу людину скупу і не ласкаву, навпаки. «Гіркої» тому, бо, як зрозумів, Вас застигло гірке розчарування й особиста симпатія до автора книги «Герен цвіте» спонукала написати докладно, по-товариському вибагливо. За це Вам дякую! Дякую, бо не знаю, чи багато є авторів – прозаїків, поетів, взагалі літераторів, – котрі отримують такі докладні приватні листи. Окрім всього, у Вашому листі хоча і є розчарування, зате нема безнадії, невіри, розпачу. Ваш лист, я сказав би, трагедійно-оптимістичний. Коли складник оптимізму був би тільки для того, аби підбадьорити, я же впав би у розпач. Та оптимізм тут, вірю в це, наснажений доброю надією, сподіванням. Це головне. А коли собі поміркувати, що іще є літа попереду, що надбаний невеликий досвід в роботі над словом може спричинитися до кращого в майбутньому, варто працювати!

Є багато чинників, що обумовлюють загальний рівень культури і літератури, зокрема, кожного народу. Нам, українцям, тут приходилося (і приходиться!) досить гірко. Нам, на Закарпатті, і поготів. Є у всьому якась невмолима закономірність процесу по шляху розвитку і здобутків, сходження вгору. Є такі пороги, яких перестрибнути не можна, їх можна тільки переступати. В переступанні завжди більша твердість і послідовність, земне притягання, як в перестрибуванні. Очевидно, в поступі на шляхах літературних переступання завжди більш закономірні, аніж стрибки. Певно, тут тяжіння багатьох і багато чого...

На сучасному етапі найважливішим в літературному господарстві нашої республіки (може цілого Союзу) здається мені літературно-критичний цех. Від цього саме буде залежати розвиток далі. Чомусь доля певним народам, а разом з цим літературам, дарувала велетнів для навчання і витлумачення явищ; з'являлися велети, котрі вчили, оцінювали, відкидали, очищали... Чим це було обумовлено? Чого наставав потім час кризи і занепаду? Щось подібне до явищ в економіці. Невже існують якісь невмолимі закони?

Та досить, забалакався я.

Збираюся необавки поїхати на Верховину. Певно, десь по 7 листопада. Сподіваюся гостей з Чехословаччини. А взагалі, хотілось би бодай на кілька днів вирватися з Ужгорода за межі області. Починаю відчувати страшенну нудьгу...

Бажаю Вам, дорогий Іване Оксентійовичу, добра і щастя. Сердечно вітаю Вашу родину, низько вклоняюся Анні Казимирівні.

Щиро Ваш І.Чендей

Ужгород, 20 жовтня 1967 р.

№ 9

Дорогого Івана Оксентійовича з родиною щиро, з любов'ю поздоровляю Новим роком! Щастя Вам і добра!

І.Чендей
ХП / 67

№ 10

Ужгород, 2 грудня 1969 р.

Дорогий Іване Оксентійовичу!

В плінні неспокійного життя ніяк не зібрався либонь словом озватися до Вас після прочитання Вашої статті в «Жовтні» (№10) «Поетика новели». Зараз бодай коротко хотів би з Вами поділитися враженням.

Стаття мною прочитана з великим інтересом. Ви підняли громаду матеріалу, провели ґрунтовне дослідження перш ніж написати, здавалось би, не таку вже й обсягну за розміром площі статтю. Та стаття вражає глибиною знання, є, я сказав би, незвичайно щедрою і багатою. Це прекрасно. Бо в цьому саме і є інтелект дослідника не так балакучого і розтягуючого, натягуючого щось з нічого, як інтелект високо інтелігентний, збагачений, маючий справді чим поділитися і що повісти людям. Як новеліст Вам за це сердечно дякую!

Статтю я читав з олівцем в руці, мав що підкреслювати, брати до роздуму та уваги собі. А значить це, що собі я відкрив через Вас чимало такого, що для мене було невідомим, і таким, яке десь жило підсвідомо, давало про себе знати, можливо, через працю, перш за все, більше, як порядком роздумів, узагальнень, теоретичних розмірковувань.

Спасибі Вам велике! Гадаю, що Ваша стаття стала подарунком справжнім всім тим прозаїкам, котрі люблять короткий жанр, пробують себе в ньому. Тут Ви близький всім цим прозаїкам ще й тим, бо сам написали багато, дуже багато, коли брати простір для думки, узагальнень. Й написали небагато на слові.¹

Що по себе?

Майже нічого.

Чекаю звітньо-виборних зборів у відділенні організації СПУ, щоб здати регалії відповідального секретаря і, певно, з усякими службовими посадами розпрощатися раз назавжди. Чень, збори у нас будуть уже в наступному році, коли якимось вихром не відбудеться змін у нас на Закарпатті по моїй парафії ще року цього.

¹ Це речення вписано від руки. – С.К.

Сиджу і шліфую роман «Птахи полишають гнізда» для видання в «Дніпрі» – книга є в плані, – коли раптом чорт не оженився й з книгою щось не станеться. Відкриваю для себе ціле море цікавого в роботі там, де йде слово про докладність порядку стилістичного, щодо дзвінкості мови і т.д.

Оце і все.

Цілую руки Анні Казимирівні, Вам всім-всім в хаті Вашій доземно кланяюся і зичу всього справді прекрасного.

Щиро Ваш І.Чендей

№ 11

Дорогих і рідних

щиро обіймаємо усі, усі з Високої, 15 в Ужгороді новим 1970 роком! Щастя, добра Вам великого!

Завше Ваші
Чендей

Уж[город], 25 / XII-69 р.¹

№ 12

Добра, щастя, здоров'я міцного і радості шановному Івану Оксентійовичу і його родині! Нехай 1973 буде привітним і ласкавим!

І.Чендей.

XII / 72

№ 13

Дорогий Іване Оксентійовичу!

Добра Вам і щастя, радості і благодаті в Новому році щедро! Цілую руки дружині Вашій!

Ваш І.Чендей

Уж[город], XII / 73 р.

№ 14

Дорогий Іване Оксентійовичу!

Господи!

Як давно було, коли я од Вас отримував листи!... До листів од Вас свого часу так звикнув, що й досі смуга без листів од Вас видиться мені якимсь довгим-довгим неврожайним літом з посухою, пекучими вітрами...

Звісно, лист від Вас трапив у мої руки тут же, як тільки прибув до Ужгорода. Не для дрібного самовдоволення й гонору, але дійсно були і такі випадки, коли на листі всього був адрес міста і ймення адресата, а лист доходив до мене. Справа тут не тільки в тому, що в Ужгороді Іванових тільки по телефонному довіднику аж 12, Попових понад 20, Королів – 8, Ковачів – 13 і т.д., і т.п., все-таки ймення моє значиться раз. Та й не в цьому діло! Наша пошта працює справно, отож вже все було зроблено, аби лист від Вас мене знайшов!

Радий буду, коли Вашу книжку про новелістику зможу отримати зі Львова, як² повернетеся до рідних горизонтів. Не сумніваюся в тому, що пишете Ви про цей жанр літератури ваговито, знаюче, а головне – вимогливо. На справді жанр новели у нас сильно підупав. Причин тут багато. Найпершою, видиться мені, невігідність економічна. Новеліст скніє матеріально, якщо він бодай раз від разу не звертається до ширших жанрів. Написати збірку новел обсягом в 10 друкованих аркушів – куди більше потратити енергії, часу, емоцій за написання такої ж книги-повісті, ба й короткого роману. Крім всього, коли³ автор засів за більший твір, то він його пише, пише, аж поки не доведе діло до кінця. А тут вже відпочиває, поки наберуться нові сили. Автор же новел завжди ризикує мати якісь паузи між новелами – не пишуться вони одна по одній. Та й це ще не все. Повелосся, коли оповідач своїм титлом мовби взагалі і не прозаїк в наш час, хоч для Чехова, Стефаніка вистачило й цього жанру для безсмертя. Нині автор тільки оповідань ризикує потрапити в число другорядних і тоді, якщо має новели добрі...

Згубно діє на розвиток новели в наших умовах система оплати. За оповідання треба б платити по жанру до найвищих ставок, а не за обсяг. Свого часу за новелу «Чайки летять на Схід» я отримав гонорар ... 12 кеербе на нинішні гроші. І в разі, коли старі кеербе (1954 р.) ледве не стільки варті були як нинішні, мало...

¹ Відкрита новорічна листівка, написана від руки фіолетовим чорнилом, поштовий штампель: «Ужгород – 26.12.69». Адреса одержувача: Львів-5, Коцюбинського, 13, кв. 4, І.О.Денисюк, відправника: Ужгород, Висока, Чендей. Так адресовано усі листи І.Чендея до І.Денисюка. – С.К.

² Слово «коли» виправлено на «як». – С.К.

³ Закр. «вже». – С.К.

Надто я розписався.

Все-таки я гадаю, що кожен справжній прозаїк повинен писати і новели. Короткий жанр привчає до стислості взагалі, до певної міри тримає «у формі» літератора, дисциплінує. На жаль, спостерігається: коли автор і пише оповідання на початках творчої дороги, досить йому увійти в смак ширших жанрів, як він уже оповідання й забуває.

Шкода, у Москві за той час, поки будете там, мені не випаде можливість мандрувати. Десь в наступному (чи ще наступному після наступного¹) році мала б вийти моя нова книжка в «Молодой гвардии». Тільки у зв'язку з виданням я зміг би трапити до Москви. Інак доріг у Москву не маю. Значить, стрінемося десь чи то у Львові, чи в Закарпатті, коли доля дасть віку і здоров'я.

Щиро дякую за помідори, хоч за повір'ям дякувати не треба – краще росте і плодоносить. Спробую висіяти насінини, побачу, що з того вийде.

Надсилаю Вам і своїх помідорів з відповідною атестацією. Спробуйте висіяти. Нехай Вас не беруть сумніви, що пізно – часу вистачає. Буває, що господині висівають насінини у відкритий ґрунт до кілочків і так плекають рослини, без попереднього вирощування розсади.

Що про себе?

Закінчив працю (в першому варіанті) над твором «Далеке плавання». Що вийшло, не знаю. Ймовірно, повість, а то й роман. Довго до твору готувався, написав його порівняно швидко – осінь, зима. Обсяг – біля 300 сторінок. Проблема досить гостра, формулювати можна б двома словами: людині вірте! Звідси, зрозуміло, й назва твору метафорична. Мова іде не про далекі морські та океанські віддалі і траси, а про відстань між серцями людськими. До того ж маю на увазі не проблему кохання, а взаємини, звичайні людські взаємини. Рукопис поки лежить, нікому читати не давав. Думаю орієнтуватися на «Радянський письменник». Тут же сідаю продовжувати твір, в написанні якого виникла 1980 року перерва. Хотів би до літа, принаймні до осені, закінчити – маю за 150 сторінок тексту уже, до 200–250 сторінок іще, здається, буде. Твір цей чекають «Карпати» згідно договору.

Інак не маю чим хвалитися. Хіба що надрукуванням «Іванових журавлів» в «Дружбе народів» (12 номер за 1981 рік) і оповідання «Опикунські турботи» в першому номері «Жовтня» за рік теперішній. Мабуть, десь бачили. До речі, це і є те оповідання, що його мені «Карпати» зняли з «Криничної води»...

Добра Вам і щастя! Здоров'я Вам!

Щиро Ваш І.Чендей

Ужгород, 10 березня 1982 р.

[P.S.] Помідори (насіння) надсилаю Вашій дружині до Львова. Ви ж їх у Москві висівати не будете...

Прим.: Адресу вписано від руки (на всіх інших конвертах адресу набрано на машинці). Москва, В-234, Ленинские горы, МГУ, Зона «В», к. 947

Денисюку Івану Авксентьевичу

Відправник: УРСР, 294000 Ужгород, Петрова, 15, Чендей Іван

¹ Закр. «року». – С.К.

КОМЕНТАРІ ТА ПРИМІТКИ

Перші спроби залучити епістолярні тексти І.Чендея в літературознавчий дискурс зробили М.Жулинський¹, О.Козій (використано в дисертації листи І.Чендея до відомого вченого-літературознавця В.Марка)², В.Марко³, Г.Шевченко⁴, А.Галас⁵ та М. Носа⁶ опублікували у своїх розвідках листи письменника (відповідно один лист І.Чендея до мовознавця К.Галаса та три листи до М.Носи). Два листи І.Чендея за 1987 р. до П.Федиковича опубліковано у 21-му випуску наукового вісника Ужгородського університету за 2009 рік. З нагоди 90-річчя від дня народження І.Чендея Валентина Гончар опублікувала 17 листів письменника до Олеса Гончара⁷. Марія Чендей (в заміжжі Трещак) опублікувала з архіву батька два листи до М.Жулинського від 25 серпня 1981 р.⁸ На основі листів І.Чендея, які щедро цитуються, підготував свої публікації словацький науковець М.Мушинка⁹.

Листи І.Чендея до Л.Коваленка, М.Бажана, К.Бандрівського, Д.Бедзика, К.Галаса, В.Дончика, М.Жулинського, Л.Забашти, Р.Іванченко, П.Лінтура, А.Малишка, М.Малиновської, А.Турчинської, Р.Федоріва, які зберігаються в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, а також ксерокси листів письменника, люб'язно надані нам вдовою відомого літературознавця К.Волинського, Валентиною Яківною (дочкою письменника Я.Баша), та дослідником творчості І.Чендея В.Г.Дончиком, використані мною під час підготовки статті (з фотографіями з архіву митця) для журналу «Слово і Час»¹⁰ та цих коментарів.

Більшість листів І.Чендея до І.Денисюка – це машинописні автографи (крім вітальних листівок з Новим роком та іншими святами) з деякими правками письменника та інколи дописаними від руки рядками «P.S.».

Подані в коментарях окремі листи І.Денисюка до І.Чендея й Ф.Білецького, листи І.Чендея до А.Турчинської, О.Гончара та К.Волинського, а також дарчі надписи письменника публікуються вперше.

¹ Жулинський М. Історія його краю – в його творах : [передм.] / Микола Жулинський // Чендей І. Вибрані твори: У 2-х т. – Т.1. Оповідання; Птахи полишають гнізда... Роман. – К. : Дніпро, 1982. – С. 5–18; *його ж* : Жулинський М. Сходження на Ясенову : [І.Чендею – 70] / Микола Жулинський // Літ. Україна. – 1992. – 11 черв. – С.5.

² Козій О.Б. Повісті і романи І.Чендея : неореалістичний дискурс : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / О.Б.Козій. – Кіровоград, 2007. – 20 с.

³ Марко В. Уроки Івана Чендея: до 85-річчя від дня народження / Василь Марко // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 11 : Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті : матеріали Всеукр. наук. конф. (Ужгород, 14–16 трав. 2007 р.). – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла, 2007. – С.127–130.

⁴ Шевченко Г. Незборність таланту / Гелія Шевченко // Слово і час. – 1992. – №5. – С.13–20.

⁵ Галас А. Іван Чендей і Кирило Галас: до історії письменницьких взаємин / Алла Галас // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 11 : Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті : матеріали Всеукр. наук. конф. (Ужгород, 14–16 трав. 2007 р.). – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла, 2007. – С.74–77.

⁶ Носа М. І. Дубівчани в одежі слова : вивчення творчості Івана Чендея в школі / М.І.Носа. – Ужгород : Гражда, 2005. – 52 с.

⁷ Чендей І. «Я щасливий від спілкувань з Вами» [Листи І.Чендея до О.Гончара; публ. В.Гончар] // Слово Просвіти. – 2012. – Ч. 28 (665). – 12–18 лип. – С.10–12.

⁸ Думки Івана Чендея із листа до Миколи Жулинського про індивідуальність письменника. Підгот. до друку М.Трещак // Науковий вісник Ужгородського Університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Ужгород, 2012. – Вип. 28. – С.219–221.

⁹ Мушинка М. Взаємозв'язки Івана Чендея з українцями Словаччини та мої стосунки з ним / Микола Мушинка // Слово і Час. – 2012. – №12. – С.41–57; ця стаття з фотографіями І.Чендея з М.Мушиною та В.Лібовицьким опубл. в журн. «Дукля» (2012. – №5. – С.39–59), а також у зб. наук. пр. УжНУ: Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Ужгород, 2012. – Вип. 28. – С.115–128.

¹⁰ Кіраль С. «І знову я про те, що Життя сильніше Смерті»: спроба епістолярного автопортрета Івана Чендея (до 90-річчя з дня народження письменника) / Сидір Кіраль // Слово і Час. – 2012. – №8. – С.41–57; *його ж*: Штрихи до епістолярного автопортрета Івана Чендея (за матеріалами неопублікованого листування з професором Іваном Денисюком) / Сидір Кіраль // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Ужгород, 2012. – Вип. 28. – С.76–87.

Ужгород, 28 червня 1966 р.

Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

Коли слухав Вас з-за стола на міжвузівській конференції з питань новели, ... – йдеться про міжвузівську наукову конференцію з питань української радянської новели, яка відбулася у травні 1966 року на базі Ужгородського державного університету. У листі до К.Волинського І.Чендей з приводу цього наукового зібрання писав, що «конференція з питань новели планується на Закарпатті після з'їзду, приблизно 19–20–21 травня. Час для Тебе буде дуже сприятливим... [...] Твій виступ на конференції запланований, хоч тез Ти і не надіслав. Про твій виступ говорилося на засідання Оргкомітету. Він у планах конференції! Не маєш зараз морального права не бути в Ужгороді» [лист від 19.04.1966 року]. Ці «настанови» К.Волинський виконав і прибув на конференцію, на якій, згадував згодом І.Чендей, «фроз'язувалися не просто республіканські, але й союзні, ба навіть світові проблеми новели, ми засідали й засідали...» [лист до К.Волинського від 04.05.1980 року].

Опубліковані матеріали тез, а також добірка міркувань учасників конференції на сторінках журналу «Радянське літературознавство» (нині «Слово і Час») свідчать, що слова письменника не були перебільшенням, оскільки науковий рівень дискусії, яка зав'язалась на конференції, справді був високим, змістовним і фаховим.

Проректор доц. М.П.Лакиза, відкриваючи конференцію, наголосив, що в Україні вперше так широко обговорюються проблеми сучасної новели. Серед її учасників були науковці з Києва, Одеси, Львова, Харкова, Чернівців, Миколаєва, Ніжина, а також Пряшівського університету ім. П.Й.Шафарика (ЧССР) (Міхал Роман та Юрій Бача).

Доповіді В.Лесина (Чернівці) «Про жанрові ознаки новели» та І.Денисюка (Львів) «Про специфіку новели», винесені на пленарне засідання конференції, як згадував П.Колесник (Інститут літератури ім. Т.Шевченка АН України), стали «своєрідною «затравкою» для дискусії про теорію сучасної новели». Докладний перебіг конференції та коло обговорюваних питань, короткий виклад думок її учасників (В.Лесина, І.Денисюка, В.Фашенка, Г.Аврахова, М.Матвійчука, М.Кенігсберг, Л.Коваленка, І.Семенчука, А.Солохи, К.Волинського Ю.Бачі, М.Романа, О.Мишанича, І.Чендея, П.Колесника, С.Крижанівського) подав у рубриці «Література і сучасність» під оглавом «Проблеми сучасної новели (наукова конференція в Ужгородському університеті)» журнал «Радянське літературознавство» (1966. – № 8).

У доповідях, присвячених розвитку новели, ім'я І.Чендея називалося часто, зокрема у виступі В.С.Попа «Розвиток новели на Закарпатті після Великої Вітчизняної війни» (С. 67–74). Крім того, про новелістичну творчість письменника було виголошено дві доповіді – П.В.Лінтура «Іван Чендей – новеліст» (С. 74–77) та М.А.Грицака «Стилістичні функції лексичних діалектизмів у новелах І.М.Чендея» (С. 111–114).

До початку роботи конференції вийшли у світ тези доповідей. Серед членів редколегії видання науковці Ужгородського університету (проф. Й.О.Дзєндзелівський, доценти М.П.Козлов, М.П.Лакиза, П.М.Лісовий, П.П.Пономарьов) та письменник І.М.Чендей, відп. редактор – В.С.Поп.

Див: Розвиток української радянської новели : Тези доповідей до міжвузівської наукової конференції, травень 1966. – Ужгород, 1966. – 115 с. (підписано до друку 13.05.1966 р., наклад – 500 примірників); Рад. літературознавство. – 1966. – № 8. – С. 3–22.

У контексті історії описаних подій цікавим видається лист І.Денисюка до Ф.М.Білецького, у якому львівський учений ділиться враженнями про конференцію в Ужгороді. Цей лист за жанровими особливостями можна кваліфікувати ще й як міні-рецензію на книгу дніпропетровського науковця «Оповідання. Новела. Нарис» (К. : Дніпро. – 1966. 89 с. – наклад 5 000 примірників). Отож, беручи це до уваги, подаємо текст листа повністю (публікується вперше):

«Servus, колего!

Як бачите, вітаю Вас чисто по-львівськи, хоч Ви й нехтуєте містом Льва – не приїхали на конференцію ані до нас, ані до Ужгорода. Добре, що мене не забули, і за тези, прислані мені, щиро дякую. На превеликий жаль, не можу виконати Вашого прохання, бо тез XI франківської конференції нема вже жодного примірника ані на кафедрі, ані в кабінеті франкознавства, ані у видавництві. Скрізь питав – нема. Я теж не маю, а то б прислав свій примірник.

З великою цікавістю прочитав Вашу книжечку «Оповідання. Новела. Нарис», бо від якогось часу ця проблема мене вельми інтересує. Недавно возили ми своїх студентів у країну «Лісової пісні» – в Колодяжне й Скулин, де є озеро Нечімле, описане в Лесиній драмі, – то всю дорогу говорили з Галею Леонченко лише про новелу, що аж усі сміялися. Хоч і яка довга дорога на Волинь, але всіх проблем не вирішили (бо тоді ще Ваша книжечка не вийшла). Галина Леонченко написала дисертацію про новелу 20-х років і гахнула в «Радянський письменник» книг - аху, яка за рік-два вийде, а може й скоріше. Не знаю, що там є, але розділ, читаний на кафедрі, був дуже культурний. Взагалі вона дівчина розумна й оригінальна.

Зовсім випадково затесався й я серед новелістознавців і потрапив на їхнє збіговисько (чи пак конференцію) в Ужгороді. Все почалося з того, що одному моєму приятелю, з яким я часто їжджу на мотоциклі в гори й не в гори, треба було каску (шолом), треба було заробити грошей. «Жовтень» запропонував статтю про новелу, я, більше думаючи про мотоциклічний шолом, який я спроваджував з величезними перипетіями з Польщі через одну цюцю, ніж про новелу, нашкрібав за тиждень статейку, яка й була опублікована в 4 номері «Жовтня» за 1966. Цікаво, чи читали Ви її і якої думки? Вона викликала досить жваві відгуки. Одні не в міру хвалили, другі не в міру лаяли – як казала колись Л. Українка.

На конференції в Ужгороді говорено мені чимало компліментів (nennt man die besten Namen, so wird auch meinen gepannt¹), а «в печаті» лаяно («Рад. л[ітературознавс]тво», № 8, «Жовтень», № 9); та й взагалі я пересвідчився, що найлегше новелістотеоретиків лаяти, найтрудніше щось написати, бо декого з старшої генерації саме

¹ З нім. «якщо назвалися кращі імена, то серед них називали також моє». – С.К.

слово «новела» дразнить, як «буржуазна вигадка», а страх бути зарахованим до космополітствующих – «він живе, він ще не вмер». Петро Колесник багато там перекрутив у «Рад. літературознавстві», найсмішніше, що проти-ставив мені Галю Леонченко, яка теж визнає новелу. Я щиро втішився, що «нашого полку прибуло», що Ви теж признаєте злочасну новелу й ратуєте за її самостійне існування.

Ваша книжечка мені щиро сподобалась – у по-новелістичному сконденсованій формі ви зуміли так багато корисного й цікавого сказати.

Але що я по натурі своїй трохи «язва», чи, як поляки кажуть, *jędza* (язва і *jędza* то різні речі буквально), то і я почну трохи Вас критикувати – трохи з заздрості (але такої хорошої), трохи з почуття істини. Я не у всьому можу погодитись з Вашим визначенням новели. Мені здається, що¹ Ви зробили помилку, стираючись лише на українську новелу. Ви справді вловили деякі її істотні прикмети – прикмети української новели, і то спеціально початку ХХ віку – і перенесли їх на новелу взагалі.

Але про це потім, бо почну виписувати зауваження за сторінками:

На сторінці 15 Ви говорите, що етнографічно-побутове оповідання нехтує «психологічною характеристикою дійових осіб». Це не зовсім вірно, адже «Перекотиполе» Квітки – психологічне оповідання. А хіба не психологічні переживання зображує Марко Вовчок?

На стор. 17 Ви наводите прекрасний уривок, який промовляє за ліризм оповідання М.Вовчка («Діти мої, діти!»), а це ж суперечить Вашій основній концепції – згодом Ви пишете, що ліризм – одна з характерних ознак новели. Отже, це не обов'язкова ознака, це не є ознака жанровості, бо є скільки завгодно новел не-ліричних. Властиво расова, чиста новела – не лірична. Такі новели писав, наприклад, Модест Левицький (у Львові вийшла його збірочка недавно – «Перша льгота»). Якщо йти за цим принципом, то всі не-ліричні речі не входять під дефініцію новели. А тим часом новели Бокаччо («Декамерона») не були ліричні.

Правда, є речі в «Декамерона», які можна назвати й оповіданням, але є й такі, які є новелами в «найрасовішому» вигляді, наприклад, «Сокіл», звідки й подібний композиційний прийом зветься «новелістичний «сокіл»»...

Стор. 18. «Прикметна ознака соціально-побутового оповідання – змалювання героя в русі...». Як це слід розуміти? Адже динамізм більш характерний для новели. Побутове оповідання захаращене описами, а описи належать до статичних компонентів твору.

Стор. 21. «Лаконізм ... і т. д. ... усе це дає підставу визначити жанр «Долі людини» як оповідання-епопея. Це неістотні риси, бо ж новелу-епопею визначає масштабність бачення², епохальність мислення, а не те, що Ви пишете. Хоч далі Ви й говорите про істотні³ риси.

Стор. 22. Гумористичне оповідання не конче зачіпає важливі суспільні питання, це характерне для сатири. Скоріше навпаки, напр., побрехеньки Квітки.

Стор. 36. Новелісти «Завжди уникали...ефектних випадків, любовних колізій...».

А на стор. 3 говориться, що вони «акцентують на подіях незвичайних ... випадкових». Це ж суперечність! Адже на обох сторінках йде мова, між іншим, про новели Стефаніка.

А щодо «любовних колізій», то на них побудовані всі оповідання «Декамерона», Мопассана. А хіба цикл «Парасочка» Черемшини не належить до новел через «любовні колізії»? А «Сойчине крило», яке Ви теж зараховуєте до новели, хіба ж не на любовних колізіях побудоване?

Стор. 58. Ви змішуєте поняття «психологічна новела» з просто «новела». Візьміть новели Моема – вони дуже⁴ «чисті» за жанром, але можуть бути побудовані на матеріалі вчинків, подій...

От Ви на стор. 54 наводите повністю новелу-мініатюру «Зозуля» – тут нема ані ліризму, ані психологізму, але ж Ви її зараховуєте до новели, а це ж суперечить Вашим же критеріям новели. Щодо нарису, то тут⁵, мабуть, треба розрізнити художній нарис і публіцистичний. Перший характерний для дорадянської л[ітерату]ри.

З усім іншим я з Вами погоджуюсь. Не сердьтесь на мене за критику!

От я й себе вже «ревізую»! У те визначення,⁶ яке я даю у своїй статті, я зараховую і всі «нарисоподібні» новели, всі безсюжетні. Мабуть, вони до новели не належать. Новела все-таки повинна мати сюжет – внутрішній чи зовнішній. Все інше, то нарисова, фрагментарна література. Зрештою, критикуйте Ви мене, збоку видніше – «віддятьсь» мені.

Не знаю, як Ви ставитесь до зауважень. У мене були такі друзі, що ображалися навіки за найменше зауваження... Але, думаю, Ви розумієте, що це наукова дискусія. Я тепер теж працюю над проблемою новели й оповідання, пишу, домовившись з видавництвом «Дніпро», книжку «Розвиток української новел: Дорадянський період». А над чим працюєте Ви? Може, Ви напишете радянський період?

Вітаю Вас з святом Жовтня, зичу великих успіхів у всьому!

Ваш І.Денисюк

Львів, 4.X.[19]66».

... написали в Ужгород до мене листа ... – нами виявлено невідправлені (подаємо тексти нижче) недатований уривок та один лист І.Денисюка до І.Чендея з Гурзуфа від 19 червня 1966 року. Оскільки архів І.Чендея ще не передано на державне зберігання, то зі слів дочки письменника Марії Чендей (в заміжжі Трещак) епістолярна складова архіву досить численна за кількістю. Сподіваємось, що серед рукописів віднайдуться і листи проф. І.Денисюка.

Гурзуф, 19 червня 1966

¹ Закр. «це». – С.К.

² Закр. «епопейність, тобто». – С.К.

³ Закр. «сть». – С.К.

⁴ Закр. «типові за». – С.К.

⁵ Закр. «наприклад». – С.К.

⁶ Закр. «я зарахо». – С.К.

Дорогий Іване Михайловичу!

Коли лежиш так над морем і прислухаєшся лише до його дихання (море дише, як кохані груди¹), коли сп'янілий, як од чендеївського вина, від духу кипарисів і йоду, тоді все пережите й переболіле здається згладженим, як оті камінчики, що їх вищілювала одвічна хвиля... Над Чорним морем хочеться марити лише про хороше, перемріювати гарних людей і радісні моменти. Море – то кольорова музика, блакитні, рожеві, зелені півтони... Якись сонячні сни... На тому тлі я згадав Вас.

Було б надто банальним запевняти, що зустріч з Вами² для мене – то безмірно милий подарунок долі. Ви те все давно мусили провидіти своїм рентгенівським зором письменника, очима людини, про яку хочеться сказати Винниченковим: «Є щось більше за нас»...

Спрагнено і щиро я чекав Вас у себе у Львові, чи Ви не приїхали, чи Ви зайти до мене не захотіли? А я чекав Вас! Раз навіть снився фрагмент Вашого гарного обійстя – копички сіна, але на фоні їх чомусь були не Ви, але теж приємна людина, мій друг.

Покидаючи знервованій Львів, я хотів вивезти сюди Ваші твори і разом з хвилею прочитати Вас *durch und durch*³ – до дна. Для мене, на жаль, для Вас на славу, я не знайшов ніде жодної Вашої речі. Та й тут, у Гурзуфі, прокидаються й деякі українські книжки, але на запитання, чи нема Чендея, продавець зробив великі очі: «Чен – дей?» І я вичитав у його очах: «Ні, китайських авторів не тримаємо!». Все ж їхатиму з 20 липня в Криворівню, здобуду Вас і тоді напишу «критичний розбір», дарма, відпишете Ви на цього листа чи ні. Так думаю, але не обіцяю твердо.

Натомість запитував я у деяких людей, які Вас знають здалека чи зблизька, що вони думають про Вас, і людська «молва» про Вас була суперечливою, як і про кожну оригінальну людину. Жіноцтво до Вас здебільшого неприхильне, бо Ви не завели у себе гарему (от жарт кримський вплив на спосіб мого думання), «чоловіцтво» деяке не мало слів для виразу подиву для Вас як гарної людини; дехто згадав якусь там чорну пляму, яка в моїх очах зовсім не є чорною плямою, скоріше світлою; казали, що Ваші компатріоти й собрати по перу Вас недолюбляють, бо Ви не рахуетесь з їхньою думкою. Тим я відповідав, що чому ж Ви мусите рахуватись з тою думкою, коли ж вона може бути й убогішою, вузьколюбішою за Вашу, адже Ви як художник переросли їх. Проти цього аргументу ніхто не міг нічого сказати, бо всі, як би там не говорили й «розчаровувались», визнають, що Ви таки на Закарпатській землі найкращий талант. Мені б хотілося про Вас написати книжку.

Можливо, то моя помилкова думка, але Ви (сміється з таких астрологів!) почуваете себе інколи самотнім, як кожен, хто переріс своє оточення, бо ж кожен сантиметр вищості дає 10 сантиметрів самотності.⁴ У тому Вашому оточенні не бракує й опереткових героїв, Ви, мабуть, це розумієте... Натомість Ваша сім'я, рідня, Ваша дружина (Ви не ревнуєте?) і ваші діти дуже милі, дуже симпатичні. Взагалі у Вас так якось добре, такий настрій, як на полонині чи над морем, але над морем без плями (пам'ятаєте оповідання Лесі Українки «Над морем»), як скрізь, де близько до природності у вищому розумінні цих слів, бо ж тут, над морем, на пляжі, теж так близько до «натури», і я би сказав, то комічна всесоюзна виставка «натури»...

Але є тут затишні поетичні місця, де море чисте, де скли і чайки і безугавна пісня без слів. Гурзуф – це одна з найкращих закутин Криму. Тут гори так близько підійшли до моря, одна – це викапаний ведмідь, що прийшов води напитися й застиг скалою, це Медвідь-гора (Аю-даг). Є ще Айдолори – скали-близнята, ці зовсім у морі. Тут Чехов жив...

Ми тут цілою сім'єю – дружина, сини мої, теця і я. Ми – «дики», і нам тут добре. Не маю лише друзів, навіть знайомих... І все ж колишучись на блакитних і лагідних хвилях, я мрію про інші блакиті – карпатські, про рододенри⁵ Чорногори, і її «зими», чого натура людська таки зрадлива...

Дуже Дорогий друже!

Я йшов саме на пристань, аби вирушити в далеку «кругосвітню» подорож морем (зо мною була завжди ласа до екзотики моя теця), забіг на пошту й відібрав листа од Вас. Ми почули було, що десь є малодоступний «утєс» Карасан (навіть не знаю, як по-українському «утєс»⁶), а там нібито розводять рідкісну кімнатну смереку – араукарію⁷, за якою ми пошукуємо... Та що там усі на світі араукарії, коли в руках лист од Вас!

Я по-дитячому тишився. Довго милувався його товчиною, а потім з острахом подумав, що в середині є... мій нечитаний лист. Звичайно, то дурна думка, але вона мені стрілила. Я навіть роздер ріжок, аби переконатися, що це не так... Листа вирішив читати вже на морі. Море і небо і гори були витримані того дня в прегарних настелевих тонах, м'яких і мрійних. Так тихо і мрійно хлюпала хвиля, а повітря мало смак коктейлю. За катером летіла біла зграйка чайок. Хтось кидав їм крихти хліба, але я вірив у те, що й чайки живуть «не хлебом единым»⁸, а й всіляким зо мною листом від Чендея Івана, і то для них виразно його настукано на машинці. Ми читали Вашого листа з чайками, навіть Медвідь-гора, яку ми обливали, висовувала вічно занурену свою морду в солону хвилю й прислухалась, як чайки читають листи. Ваш лист, море, чайки і гори – усе творило якийсь великодний настрій.

¹ «Кохана істота» виправлено на «кохані груди». – С.К.

² Закр. «була». – С.К.

³ З нім. «від початку до кінця». – С.К.

⁴ Закр. «навіть деякі Ваші». – С.К.

⁵ Йдеться про рід кушнів, існує понад 600 їх видів, культивують у садовій, оранжерейній і кімнатній культурі, деякі під назвою азалії. – С.К.

⁶ Укр. мовою перекладається як «стрімчак, бескид, скеля». – С.К.

⁷ Йдеться про рід високих хвойних дерев, поширених в Південній Америці, Новій Зеландії, Східній Австралії. Деякі види розводять як декоративні в парках Чорноморського узбережжя Кавказу та південного берега Криму. – С.К.

⁸ Закр. «і що то він, а хочуть прочитати». – С.К.

Мама і батько – прості селяни ... – про своїх батьків І.Чендей говорив завжди з особливим пієтетом і гордістю. У листах до інших адресатів та в автобіографічних творах він надзвичайно тепло згадував найдорожчих йому людей – матір Василю Федорівну (21.11. 1899 – 07.03 1975) із заможної родини Головчука в Дубовому та батька Михайла Петровича (10.10. 1896 – 21.06.1987)¹.

... нас дома дев'ять сестер і братів, ... – Петро (брат-близнюк, 1922 – 2007) – батько сина Івана та доньок Анни і Ольги; **Марія** (в заміжжі – Шкиндя, нар. 1924 р.) – мати сина Івана та доньок Анни, Василю, Фотинії та Віри; **Христина** (1925 – 1996, у чернецтві сестра Сидонія); **Анна** (в заміжжі – Магула, нар. 1927 р.) – мати доньок Наталії, Ольги, Марії та сина Василя; **Марта** (в заміжжі – Мотринець, нар. 1930 р.) – мати сина Івана, доньок Марії та Ольги; **Ольга** (в заміжжі – Данко, нар. 1935 р.) – мати синів Мирослава, Йосипа та доньки Ольги; **Костянтин** (1938 – 2006) – батько синів Івана, Михайла та доньки Оксани; **Василь** (1941 – 1975) – батько доньки Івонни та сина Мирослава (трагічно загинув в автокатастрофі 10 березня 1975 р. разом із батьком та мамою).

... у Дубовім є на Верховині ... – йдеться про с. Дубове Тячівського району на Закарпатті, розташоване у гірській місцевості, яку тамтешні жителі називають Верховиною. У цьому селі 20 травня 1922 року й народився І.Чендей.

... я сидів на лавиці учня, студента, курсанта аж 22 роки! ... – йдеться про навчання І.Чендея в сільській школі, Хустській російськомовній гімназії (1935–1944), заочно на філологічному факультеті Ужгородського університету (1946–1952), курсах газетярів у Харкові та стаціонарно на вищих літературних курсах при Літінституті ім. М.Горького в Москві (1960–1962).

Це Іван Оксентійович Денисюк, ... – Денисюк Іван Овксентійович (12.12.1924–10.10.2009) – видатний український літературознавець, один із авторитетних знавців і теоретиків малої прози, а також творчої спадщини І.Франка, Лесі Українки, Г.Хоткевича, М.Павлика, М.Богдановича та інших українських і зарубіжних письменників.

... це товариші Неборячок, ... – йдеться про учасника згаданої вище міжвузівської конференції в Ужгороді Неборячка Федора Матвійовича (17.08.1919 – 19.02.2003), відомого українського літературознавця, перекладача, натовді доцента, завідувача кафедри української літератури філологічного факультету Львівського державного університету ім. І.Франка. На конференції виголосив доповідь «Максим Рильський – новеліст».

Див.: Розвиток української радянської новели: Тези доповідей до міжвузівської наукової конференції, травень 1966. – Ужгород, 1966. – С. 17–19.

... Фащенко, ... – йдеться про учасника згаданої вище міжвузівської конференції в Ужгороді Фащенко Василя Васильовича (05.01.1929 – 24.06.1999), натовді доцента Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова, відомого українського літературознавця, зокрема автора монографій «Новела і новелісти: жанрово-стильові питання» (К., 1968), «Із студій про новелу: жанрово-стильові питання» (К., 1971). На конференції виступив із доповіддю «Психологічний аналіз у сучасній новелістиці».

Див.: Розвиток української радянської новели: Тези доповідей до міжвузівської наукової конференції, травень 1966. – Ужгород, 1966. – С.11–12; *Письменник Іван Чендей: Біобібліографічний покажчик* / Укл. О.Г.Люта, Л.О.Смочко, М.І.Трещак. – Ужгород : Вид-во «Мистецька Лінія», 2006. – С. 29, 78; *Полтавчук В. Василь Фащенко: літературно-критичний нарис* / Василь Полтавчук. – Одеса : Астропринт, 2012. – 64 с.

... це і це раз Костянтин Волинський. ... – йдеться про літературознавця, наук. співробітника Інституту літератури ім. Т.Шевченка АН України Волинського Костя Петровича (27.01.1922 – 19.12.2007). На жаль, тези його доповіді, а також інших співробітників цієї академічної установи П.Колесника, С.Крижанівського відсутні у згаданому збірнику тез конференції.

В архіві-музеї мною виявлено копію видавничої рецензії К.Волинського на збірку письменника «Казка білого інею» (Ужгород, 1979), датовану 15 березня 1978 року.

Див.: Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 221. – Оп. 2. – Од. зб. 33. – Арк. 1–6.

Про К.Волинського *див.:* *Аврахов Г.Г. Волинський Кость* // ЕСУ. – К., 2006. – Т.5. – С. 69; *Кость Волинський. Некролог* // Літ. Україна. – 2007. – 27 груд. – С. 4.

У домашній бібліотеці К.П.Волинського зберігається примірник цієї книги з дарчим надписом І.Чендея: «Дорогому і шанованому глибоко Костянтину Петровичу з щирою вдячністю за підтримку і допомогу в ім'я цієї невеликої книги. Добра і щастя Вашій хаті, цілую всіх у ній!

Щиро Ваш Ів. Чендей, 31./ УП 79 р.».

Окрім цієї, там зберігаються й інші книги І.Чендея з дарчими надписами:

1. «Вагри не згасають» (Ужгород, 1960) – «Вельмишановному і дорогому Костянтину Петровичу з світлими побажаннями і доброю думою.

Ів. Чендей».

Ужгород, 24 / У 1960 р.

2. «Березневий сніг: Повісті та оповідання» (К., 1968): «Дорогому Костянтину Петровичу Волинському з щирою радістю за нього – безкомпромісного і вимогливого, доброго господаря і побратима.

Сердечно Ів. Чендей.

11/1 – 69 р. Ужгород».

3. «Свалявські зустрічі» (Ужгород, 1977) – «Дорогому і шанованому Костянтину Волинському з приязним віддяченням і сердечним потиском його доброї руки!

Ів. Чендей

Ужгород, 26 / ІХ. 77».

¹ Висловлюю щиро вдячність дочці письменника Марії Трещак за надану інформацію про родичів батька. – С.К.

4. «Теплий дощ: Повісті. Оповідання» (К., 1979) – «Глибокошановному Волинському Костянтину Петровичу з радістю, що я можу йому оцю книгу надіслати в хату, як посилають дитину до друзів воістину добрих, близьких і щирих.

З любов'ю, з найкращими добро зиченнями!
Ів. Чендей».

Ужгород,
1 / УІІІ–79 р.,

5. «Кринична вода» (Ужгород, 1980) – «Дорогим і рідним Костянтину і Валі Волинським з незмінною і завжди великою любов'ю. Бажаю Вам щедро добра і щастя!

Сердечно Ваш Ів. Чендей

Ужгород, 11 / I – 81 р.»

6. «Скрип коліски» (Ужгород, 1987) – «Дорогий Костянтине Петровичу! Нехай ця книжка нагадає Вам ще й те, що писати тяжко! Сам я вважаю Вас співавтором роману прихильним і добрим! Здоров'я Вам щедро! Уклін родині!

Ів. Чендей

Ужгород, 14 / ІУ – 87 р.»

... спричинилися локальні інтриги довкола роману «Птахи полишають гнізда» ... – вихід у світ 1965 року роману «Птахи полишають гнізда» був початком закарпатської Голгофи І.Чендея, коли 20 березня 1966 року на сторінках російськомовного випуску газети «Закарпатская правда» з'явиться стаття кандидата філологічних наук, доцента Ужгородського університету Ю.Балеги «Ступки, мялки и духовный мир Пригар».

Про те, що відчував І.Чендей після прочитання статті Ю.Балеги, він оповідає у листі до Костя Волинського від 22 березня 1966 року:

«Дорогий Костянтине Петровичу!

Хвилююся, бо не знаю, чи отримав Ти од мене книги, що їх надсилав – батькові казки, вам – пісні та коломийки. Чому не черкнеш бодай слово?

Зараз надсилаю Тобі рецензію Балеги на роман, що була вміщена в російському випуску «Закарпатської правди». Дивує і ображає тенденція перекреслювання творчості найрізноманітнішими засобами, аж до оцінки мене, як новеліста, автора повісті «Терен цвіте». Де йдеться про новели, говориться, що вони всі, чи майже всі, торкаються минулого Закарпаття. А як взяти і уважно почитати новели книги «Поєдинок» (1962), то в цій книзі 112 новел з сучасності, 7 – з минулого, відповідно – 176 сторінок книги і 91 сторінка книги. До того ж в книзі такі новели, як «Син», «Цвяхи», «Поєдинок» тощо ... Новели великі і, я сказав би, – основні в моєму літературному новелістичному доробку взагалі.

І так скрізь. В статті багато протиріч, натяжок і перекручень; в статті елементарний брак бажання глянути на роман з позицій, що у ньому є, що автору вдалося. Позиція критика одна: говорити про роман з особистої точки зору тих бажань, які йдуть не од зробленого літератором, а од того, що хотілось би, аби літератор зробив. Коли так міряти, то можна будь-який твір літератури натягати на копил бажань критика, вкладати в прокрустове ложе його уявлень. Коли твір «закороткий», його можна натягати аж доти, поки не розлетиться в друзки, коли «задовгий», можна його обрубувати. Інакше кажучи, коли ставитися до літературних явищ з тих позицій, що вже довго притаманні Балезі (мені тут таланило унаслідок особистих рахунків, що їх не вперше зводить цей, з дозволу сказати, вчений), то можна будь-який твір кидати до ступи і «мялки», троццити його так, щоб аж кості автора хрупотіли.

Звичайно, я свідомий і того, що до твору можна висувати ряд претензій, у ньому далеко не все вдалося, але ж по рецензії Балеги він перекреслений зовсім. Чи можна так писати? Чи на користь це літературному процесу? Чи можна нехтувати громадську думку, що вже десь навколо твору склалася? Адже рецензії було на роман немало, либонь, і це будуть, задаю, що не Балезі про твір казати останнє слово. Слово про твір має сказати час, найвагоміше; роман писав з думкою і серцем, з великим прагненням розгорнути уяву читачів про Закарпаття, про красу людей, про хвилювання і болі, про радості і мрії, про зіткнення в нашому краї нового світу з світом старим. Я не ставив собі за мету на аптечних вагах здозувати, а скільки-то має бути у Пригари чистого і нечистого, скільки має важити од початку і до кінця нове і старе. Факт, що нове з старим зустрілися, що нове бере верх. Тут можна б говорити і про Михайла, і про Василька, і про попа Панфутія. Якщо колись піп і хрестив, і вінчав, і хоронив, то в романі він хрестив уже крадькома, на квартирі, дитину викрадену з лікарні. Коли, в який час було або могло бути саме так? Піп радить Пригарі дати Василька до духовної семінарії, батько сина ніби і згоджується, сина намовляє, але мириться і з тим, що син «хоче скрипки майструвати і мости будувати». Раніше, в старі світи, професія попа вважалася на Закарпатті вельми почесною і авторитетною, попами нерідко ставали люди, які в наш час знайшли і знаходять собі дорогу до опери, до державних хорів, на сцену драмтеатрів... Зрештою ж і піп в конфлікті з дійсністю, з тим же Пригарою. Піп майструє рамки для ікон, просить Пригару піти продавати їх по селах, Пригара ж відмовляється. А чи не вважав би раніше Пригара таку відмову хулою на бога, чи не трапив би він у залежність од попа, який добре знався і з вчителем у школі, і з жандармом, з екзекутором, який нерідко визначав долі молоді, сам посилав на науку за своїм уподобанням, в тому числі і на науку попівську.

Коротко кажучи, я не вважаю образ попа схемою, банальністю («банальність» – по-російськи значить – «пошлость»), тим більше у мистецтві).

Так, мій Пригара ще і в бога вірує, хоч віра нині його вже не та, що була колись, він не раб її; Пригара і ворожить, тримається традиції, звичаю, він бачить у межовому камені «закон», він шкочує, що нині десь щось розбовталось, рушилося і іде не тим шляхом. Але він любить своїх дітей, він уже не з ними і з ними. Хіба раніше При-

гара міг би примиритися з тим, щоб його внука хоронили без попа, тільки з одним дячком? Та ніколи в світі! Він вважав би раніше, що то закопують бидлинку, а не хоронять ангелика, який народився і був «покликаний» самим богом до себе. Врешті, Костянтин, уявіть собі, як було багато гуманного і прекрасного в тім, коли сусіди, рідні, знайомі потішали матір, батька при смерті дитинки словами, що, мовляв, дитинку «забрав до себе богонько», бо саме він уподобав собі її для ангелика, взяв з життя чисту і безгрішну. Фантазія і релігія (скільки там фантазії. Коли не вся суцільна фантазія!) рахували, що бог постійно «комплектує» свій ангельський причет за рахунок немовлят, які ідуть з світу арени гріха, гніву, постійної боротьби, поля сліз і страждань в потойбіччє, де вже нема ані сліз, ані страждань, тільки життя вічне...

Одине, що за мною залишилося на протязі усього літературного шляху згідно Балеги – патент на майстерність деталі в літературному творі. Але ж чому служить деталь? Чи не вона є променем, що осяває все, чи не деталями неба є зорі; а що було б небо без них, як і без Чумацького Шляху, місяця, хмарин і хмар, синяви і глибини у зеніті, рожевого обрій, спалаху при заході сонця і т.д.? А це теж деталі!

Про образи, що виписані більш-менш, хоч і з «мілкою філософією» та бідним духовним світом».

Я не ставив перед собою мети виписувати всі образи в романі на плані першого. Та я і не міг собі такої мети поставити, бо інакше я би виглядав подібно до художника-живописця, що раптом захотів усі, усі постаті картини висунути на перший план. Я писав не груповий портрет передовиків села, де всі в одному ряді, на одній лавичці, хоч і на тій лавичці хтось буде сидіти в середині, хтось далі од найпочеснішої середини, а хтось мусить примоститися скраю. Я писав твір, де окремі постаті виведені виразніше, ширше, де інші менш широко, а декотрі тільки контуром помічені, виконують службову функцію; під час навіть заповняють прогалину. І як можна так грубо, так нечесно розмахувати довіднею, дрючком дубасити твір, коли він не відповідає особистим смакам, коли автор критики уявляє собі його таким-то, а не таким, яким він є насправді. Коли сам критик писав би його так-то, а не так, як написав автор. Гадаю, що ключем для критика має бути перш за все зроблене автором, а не те, що автор не зробив, а критику хотілось би, аби зробив. Можливо, нині і я сам писав би роман не так, як я його писав, я сам будував би його собі інакше – ти ж бачив перший варіант роману і читав другий. Вони сильно різняться по собі.

Є ще одне, над чим зараз думаю: протягом усього часу обговорення творів, що були висунуті на здобуття премії Шевченка, «Закарпатська правда» не дала жодного відгуку на роман «Птахи полишають гнізда». Хоч, здавалось би, де тебе повинні підтримати, коли не в рідному тобі Закарпатті? Та це так, хай і не було б відгуку. Коли ж газета виступила з розгромною статтею зараз, вона немовби сказала устами критика: дивіться, яка наша література нині нікчемна, яка наша культура мізерна. Навіть така безпорадність, як «Птахи», висувалася на здобуття премії, хоч про висунення в рецензії не писалося. Редакція спромоглася у свій час дати куценьку заміточку про факт висунення творів на здобуття. Звичайно, така оцінка твору падає тінню і на видавництво, що твір випустило, та це й дало назву жанру «роман». Раптом всі стають після рецензії дурними – автор, видавництво, редактор твору, ті, що висували – весь колектив видавництва, нарешті і Комітет по преміях, що таку бездар вніс до списків! Ось які висновки можна робити, коли глибше поритися у тому, що витікає з «мялки и ступки» Балеги. Я гадаю, що всіх поспіль у «мялку и ступку» разом сунути, принаймні не господарська справа. І редакція тут послужила недобру службу не просто мені, але і всім, хто довкола мене був, у тій чи іншій мірі сприяв виходу роману у світ. Тому, дорогий Костянтин Петровичу, я Тебе щиро прошу познайомити з рецензією Олексу Мусієнка, як одного з основних винуватців виходу роману на білий світ. Дай йому прочитати і мого листа, можливо, якась думка видасться для нього цікавою.

А зараз може перед Тобою виникнути до мене запитання: чого ти, Іване, збентежився, схвилювався? Адже на твій роман були аж дві великі статті у «Літературній Україні», була стаття «Радянської України», «Сільських вістей», «Радянської освіти»... Так то так, але вважаю, що 35 000 читачів «Закарпатської правди» не сміли бути настільки введеними в оману, що такій великій кількості читачів не сміло бути піднесено поживу, змішану на жовчі, приправлену грубою і нечесною суб'єктивністю; я гадаю, що, врешті, має і бути якась золота середина, якась більша поміркованість і обережність, а не отаке собі парубоцьке розхристанє розмахування дьогтем. Уже один факт висунення твору на здобуття премії критика зобов'язував до більшої уважності, до більшого спокою у пристрастях і особистих уподобаннях. До того ж все сталося на Закарпатті, в тому краї, з життя якого твір написано, де я народився, виріс, якому належить уся моя скромна літературна праця.

А хіба можна було так грубо вчинити суд над показом у творі побуту, звичаїв, оточення Пригар, інших героїв? Хіба можливий взагалі твір без місця, де дія відбувається? Без оселі, в якій дія точиться? Хіба я особисто уявляю собі попадію і попівську оселю без цього антуражу, який, і тільки який, відділяє попівське житло од житла простого селянина, од селянина скромного у потребах. Адже увесь світ попа, попаді вмістився у тому кубельці, звідки йшла в село отрута, звідки йшла різниця між попом і селянином!

А коли говорити про оточення Пригар, про їх побут, то я скажу: особисто не читав жодного твору про Закарпаття, в якому так докладно було б описано людей з їх звичаями, з їх оточенням, віруваннями, матеріальною культурою. Значить, твір може тільки розгорнути уяву читача про Закарпаття, про верхівинців – самобутніх, неповторних, красивих і чистих, правдивих і чесних навіть у тому, що ми нині відмітаємо, а може, нам треба задуматися ще і ще раз, щоб відмітати, відкидати слід?...

Твір має символічну назву: «Птахи полишають гнізда». Так, вони полишають не без болю, не без хвилювань, але, треба гадати, простір перед ними стелиться світлий, широкий, на дорозі їх чекають зустрічі з Нарочем, з працею і радостями, хоч, на жаль, на тій дорозі їх зустрінуть ще і куглицькі, і подібні до балеги до людей, що все воліють бачити тільки на «образ свій і подобу свою»; не сумніваюся, що Пригарам подібні до балеги принесуть ще немало прикростей, але вони переступлять і колоду куглицьких, перестрибнуть болото балеги й підуть шляхом мого, праці і радостей, сумнівів і мрій, захоплені і розчарувані, нарешті доберуться до великої Правди, до овиду, звідки засвітиться їм величчю даліна.

Даруй, Костю, що забрав од Тебе так багато часу. Думає черкну абзац, два, а бачиши, що вийшло немало з того листа! Якось так склалося. Гадаю, що листа не обійдеши мовчанкою, скажеш мені бодай два-три слова.

Щиро вітай дружину і своїх дітей од мене. В Києві буду в квітні, на з'їзді.

Оскільки в рецензії зачеплено, як бачиш, ряд принципових питань (гадаю, що лист про це Тебе переконує), чи не варто б десь сказати слово про це? Наскільки це зручно робити? Зокрема, мені? Порадь! Думаю, що залишити подібне без уваги не варто. Йдеться ж про формування громадської думки довкола мене на Закарпатті. Невже я маю себе почувати набагато краще у Києві, Львові і у Москві, аніж на Закарпатті? До речі: роман уже перекладено для «Дружби народів», «Дружба» дає в одному з ближчих номерів гарну статтю на роман.

Але ж «Дружба» на Закарпаття потрапляє в лічених екземплярах, «ЗП» пішла масово.

Хай йому грець! Мабуть, така вже доля наша в літературі! І біда тут не в різниці поглядів на твір, було б навіть погано, коли б всі однаково думали, відчували, бачили. Хоч якась дзвіниця мусить бути. Для того, щоб з неї дивитися і бачити. Погано зокрема, коли критик бере у руки не перо доброзичливості, а «ступку і мялку». Ще гірше, коли критик з «ступкою і мялкою» видирається на трибуну партійного органу.

Щиро тисну руку і бажаю Тобі добра!

Ів. Чендей

Ужгород, 22 березня 1966 р.»

... **«Закарпатська правда»**... – обласна газета, орган Закарпатського обласного комітету компартії України та обласної Ради народних депутатів, виходила натовді українською та російською мовами. Заснована у квітні 1920 року як орган міжнародної соціалістичної партії Підкарпатської Русі під назвою «Правда», а з 1921 р. – друкований орган крайового комітету КПЧ, 1922 р. перейменована на «Карпатську правду», а з листопада 1944 р. – на «Закарпатську правду». У цій газеті І.Чендей пропрацював із березня 1945 року до 1955 року.

... **20 схвальних рецензій на роман за межами області** ... – йдеться про рецензії Г.Аврахова, К.Волинського, О.Дяченка, М.Ільницького А.Погрібного В.Чалмаєва та ін., опубліковані у республіканській та все-союзній пресі.

Докл. див.: Письменник Іван Чендей : Біобібліографічний покажчик / Укл. О.Г.Люта, Л.О.Смочко, М.І.Трещак. – Ужгород : Вид-во «Мистецька Лінія», 2006. – С.23–24.

... **поважний обсяг рукопису книги «Терен цвіте»** ... – йдеться про книжку: Терен цвіте : Новели. Повість / передм. Г.Аврахова «Майстер новели»; іл. Ю.Замотова. – К. : Дніпро, 1967. – 463 с.

Зміст: Новели. Чайки летять на Схід. – Ружана. – На заробіток. – Тестамент. – Василько. – Льодові квіти. – Як Михайло Савула за підручники голосував. – Провесна. – Книжечка. – Зведениця. – Задушна субота. – Тарко. – Весільний кулон. – На фронт. – За село. – Потолочені квіти. – Ярина. – У вагоні. – Ватри не згасають. – Ялинка. – Берізка. – Повернення. – Трембіта. – Плуг. – Косарі. – Чорнокнижник. – Цвяхи. – Вікна у світ. – Син. – Терен цвіте. Повість.

Повість «Терен цвіте» в 1958 р. вийшла також окремою книжкою в Ужгороді в Закарпатському обласному видавництві, художнє оформлення А.Кашшай і Ф.Манайла. Книга вийшла загальним накладом 8.800 примірників.

Фактично, до книги увійшли оповідання, новели та повість «Терен цвіте» із попередніх видань І.Чендея, а саме: «Вітер з полонини : Оповідання та повість» (К., 1958), «Ватри не згасають. Оповідання» (Ужгород, 1960), «Поєдинок : оповідання» (К., 1962), окрім таких творів: Чорна хмара. – Палій. – Весняний цвіт. – Як отець Лука саджанці вирощував. – Поєдинок. – Біловолоса Галя. – Оленьок. – Лист каштана¹.

Ця збірка І.Чендея вийшла у світ у престижній серії «Бібліотека української радянської прози», започаткованій видавництвом «Дніпро». Цього ж року у цій серії побачили світ твори Остапа Вишні, Олеся Гончара, П.Забережнього, Г.Косинки, Ю.Мушкетика, М.Руденка, Ю.Яновського та ін.

Невдовзі на сторінках газети «Літературна Україна» (01.09.1967) з'явилася рецензія О.Бабишкіна «Вікна у світ». Обравши заголовком рецензії назву новели І.Чендея, присвячену першій учительці Йолані Тимкович, знаний літературознавець небезпідставно стверджував, що цей твір «належить до кращих взірців «поezії в прозі». У цьому творі письменник, як і в інших новелах, оповіданнях, повістях, наголошує критик, «знаходить особливі слова, що промовляють до людських почуттів, тут особисте й громадське» органічно «поєднується з письменницькою зрілістю», а тому «у нашій літературі, так вдячній своїм учителям за добре напучення в житті, не багато знайдеться таких проникливих, задушевних творів про свого учителя, як оцей».

Оповідання й новели письменника, зазначає О.Бабишкін, «вже давно завоювали собі прихильного читача небалакучістю в розкритті душевного стану верховинця», який «любить міжгір'я, землю», «це люди жиливих робочих рук». Рецензуючи збірку «Терен цвіте», критик доходить висновку, що «гортаєш сторінки одної великої книги про звичайне закарпатське міжгірське село Забережа, родовід злиднів і невсипущого прагнення до щастя й достатку, а насамперед до воленьки ясної», а тому народжується відчуття, що всі твори цієї збірки «становлять один великий роман, своєрідну енциклопедію буття закарпатця». Високо оцінивши це «святкове видання» творів І.Чендея, відзначивши значущість його роману «Птахи полишають гнізда», київський літературознавець логічно висновує, що жанр новели «найперспективніший у розвитку Чендеевого таланту», який у «багатій на селянську тему українській літературі [...] сказав своє слово. Те слово, яке міг сказати тільки він, його талант».

Див.: Бабишкін О. Вікна у світ [рец. на кн. : Чендей І. Терен цвіте : Новели. Повість. – К. : Дніпро, 1967. – 463 с.] // Літ. Україна. – 1967. – 01 верес. – С. 3.

... **працюю над невеликим сценарієм** ... – на замовлення студії науково-популярних фільмів І.Чендей написав кіносценарій про дерев'яну архітектуру Закарпаття, на основі якого було створено кінофільм-нарис.

Одна – для журналу «Радянське літературознавство», ... – йдеться про статтю митця, опубліковану в рубриці журналу «Письменницькі роздуми».

Див.: Чендей І. Від пісні і життя : [Про роботу в жанрі новели] / Іван Чендей // Рад. літературознавство. – 1966. – № 12. – С. 49–55.

¹ У книжці «Ватри не згасають. Оповідання» (Ужгород, 1960) ця новела має таку назву: «Жмуток кленового листя». – С.К.

... *«Радянське літературознавство»* ... – часопис засновано в січні 1957 року як науковий журнал теорії, історії літератури і критики, орган Інституту літератури імені Тараса Шевченка АН УРСР і Спілки письменників України. Від січня 1990 року журнал виходить під сучасною назвою «Слово і час» (в самому журналі послуговуються написанням «Слово і Час», а також аббревіатурою – «СіЧ»).

... *друга для журналу «Народна творчість та етнографія»*. ... – йдеться про статтю «Фольклорні багатства Закарпаття», опубліковану у рубриці «Замітки та матеріали»:

Див.: Чендей І. М. Фольклорні багатства Закарпаття / І.М. Чендей // Нар. тв. та етнографія. – 1966. – № 6. – С. 60–66.

... *«Народна творчість та етнографія»* ... – науковий часопис, який висвітлює проблеми етнології, етнографії та фольклористики. Його засновано 1957 року, з 2010 року виходить під назвою «Народна творчість та етнологія». Засновником журналу є Національна академія наук України та Інститут мистецтва, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України.

... *восени на Закарпатті пройде велика фольклористична конференція* ... – йдеться про ювілейну наукову сесію «Соціалістичні перетворення в культурі та побуті трудящих УРСР за роки Радянської влади», присвячену 50-річчю жовтневої революції, яка відбулася в Ужгороді 23–25 листопада 1966 року. Організували і повели сесію Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Рильського АН УРСР, Наукова рада з проблеми «Закономірності розвитку народної творчості й побуту на сучасному етапі» відділу літератури, мови та мистецтва АН УРСР і Ужгородський державний університет. У роботі сесії взяли участь понад 200 провідних українських, російських, молдавських учених, зокрема М.Матвійчук, Г.Сухобрус, І.Березовський, В.Наулко, О.Дей, К.Гуслистый та ін..

На сесії було прийнято ряд важливих рекомендацій щодо пропаганди народної творчості в ЗМІ, видання фольклору, про підготовку до Міжнародного конгресу славістів у Празі (1968), про підготовку Міжнародного конгресу антропологічних і етнографічних наук (Токіо, 1968), про створення регіонального історико-етнографічного атласа України, Білорусі та Молдови.

Див.: Пovalенко П. Ювілейна наукова сесія в Ужгороді // НТЕ. – 1967. – № 2. – С.100–101.

... *книга «Як чоловік підкував відьму, а кішку вчив працювати»*. ... – йдеться про видання: Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати : Закарпат. нар. казки. Гумор та сатира / Запис текстів, упоряд. та післямова «Зброєю сміху» П.В.Лінтура (С.251–261); заг. ред. і підгот. текстів та передм. «Коштовні перли» І.М.Чендея (С.5–6); худ. В.М.Гринько. – Ужгород : Карпати, 1966. – 272 с.

Ця збірка народної сатири та гумору дістала схвальну оцінку в місцевій та республіканській пресі (М.Гиряк, П.Скунць, В.Фединишинець).

Докл. див.: Письменник Іван Чендей : Біобібліографічний покажчик / Укл. О.Г.Люта, Л.О.Смочко, М.І.Трещак. – Ужгород : Вид-во «Мистецька Лінія», 2006. – С. 24–25.

... *«Березневий сніг» – це має бути ... книжка новел*. ... – йдеться про видання: Чендей І. Березневий сніг: Повість та оповідання. – К.: Молодь, 1968. – 254 с. Наклад – 30 000 примірників.

Зміст: Повість: Іван. – Луна блакитного овиду; Оповідання: Лиска. – Пілюлі з-за кордону. – Березневий сніг.

Після виходу цієї збірки, автора було піддано остракізмові, виключено з партії, що фактично означало заборону друку творів аж до 1975 року. На примірнику книги, подарованій Центральному державному архіву-музею літератури і мистецтва України, є такий дарчий надпис І.Чендея: *«Архіву-музею літератури з думкою про те, аби наше слово-пісня йшло по світу великому і вічність стверджувало силу духа нації української (підкр. моє. – С.К) і приносило нам славу, з побажанням успіху в роботі ентузіастам цього прекрасного закладу культури. Ів.Чендей, Ужгород, 27 / У 1969 р.»*.

... *«Чайки летять на Схід»*, ... – йдеться про видання: Чендей І. Чайки летять на Схід : Новели. – Ужгород : Закарпат. обл. вид-во, 1955. – 152 с. Книга вийшла загальним накладом 10 000 примірників.

Зміст: Чайки летять на Схід. – На світанку. – Ружана. – Чорна хмара. – Льодові квіти. – Василько. – Задушна субота. – Зведениця. – Тестамент. – Провесна. – Біла гвоздика. – Червоні маки. – Палій. – Весняний цвіт. – Тривожна ніч. – Легенди про єдність. – Плуг.

Про життєві факти, які стали першоімпульсом для написання новели «Чайки летять на Схід», І.Чендей оповідає у своїх роздумах «Від пісні і життя» (Рад. літературознавство. – 1966. – № 12. – С. 49–55).

Виходу цієї першої книжки новел І.Чендей чекав з великим нетерпінням та хвилюванням, про що свідчить цікавий в цьому аспекті лист письменника до А.Турчинської, у творчості якої закарпатська тематика посідає важливе місце. Текст листа подаємо повністю (публікується вперше):

«Вельмишановна Агата Федорівна!

Мабуть, Ви були одною з перших, з ким я познайомився ще в ту пору, коли тільки починав писати, більшим розуміючи, що таке літературна робота. Дорожу першими зустрічами з Вами і бережу їх в пам'яті.

Наступив той хвилюючий для мене момент, коли можу надіслати Вам свою першу книгу і поспішаю це зробити негайно. Шлю Вам її як товаришу старшому, досвідченішому, котрий уже звикав чимало радостей і вплив чимало гіркоти з чаші невдач і розчарувань. Сам люблю літературну роботу, як щось заповітне, щось таке, котре може надавати своїм процесом тайну жертвоприношення, відносити на крилах, вкидати в розпач, вселяти віру, вселяти, мабуть, для того, щоб потім знову спроневіряти.

Було б для мене великим приємним, коли б Ви, прочитавши, мої грішні і недостойні уваги творіння, написали бодай коротко про них свої думки, враження. Робить це без всяких оглядок на мою, так би мовити, «молодість», бо віком я вже зовсім не молодий і можна зі мною говорити не побоюючись, не шкодуючи мене. Принципова критика, дружня порада може тільки допомогти, сприяти поліпшенню процесу, наснажити або й підказати знайти собі більш надійне ремесло, аніж література. Правда, у нас часто щадять, тому підводять, збивають з пантелику. Не хотів би я, щоб таке траплялося і зі мною.

Коли будете знову у нас, в чарівному Закарпатському краї? Як Ваше здоров'я? Чим живеєте зараз? Я особисто працюю над новими оповіданнями, над повістю «Радуйся, земле!», що буде присвячена будівникам Закарпатської ГЕС.

Низько вклоняюся, цілую руці, бажаю бадьорості, щастя, здоров'я.

Ів. Чендей

Ужгород, 7 / I – 1956 р.»

Див.: Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 322. – Оп.1. – Од. зб. № 543. – Арк. 1–2.

У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України зберігається кілька примірників цієї збірки «Чайки летять на Схід» з дарчими надписами Івана Чендея:

1. *«Дорогому і любимому Антону Федоровичу, письменнику й людині з щирим серцем і глибокою душою, з найпрекраснішими побажаннями здоров'я, добра і щастя, далекого зору і нестримного польоту».*

Ів. Чендей

Ужгород, 10 січня 1956 р.»

2. *«Платону Микитовичу [Вороньку] од Чендея.*

Київ, лютий, 1956»

3. *«Глибокошанованому Олексію Леонардовичу Кундзічу на знак щирої любові до новели.*

Ів. Чендей

Ужгород, 5 / I, 1956»

4. *«Глибокошанованій, дорогій Агаті Федорівні з щирою любов'ю, побажаннями добра, щастя, творчих досягнень, котрі засяяли б зорями і засвітили сонцем.*

Ів. Чендей

Ужгород, 6 / I, 1956 р.»

... **«Вітер з полонини»**, ... – йдеться про видання: *Чендей І. Вітер з полонини : Оповідання та повість / Передм. П.Панча «В добру путь!» (С. 3 – 4) .– К. : Державне вид-во худ. літ-ри, 1958. – 299 с.*

Книга вийшла загальним накладом 25 000 примірників.

Зміст: Оповідання. – Чайки летять на Схід. – Ружана. – На заробіток. – Тестамент. – Задусна субота. – Звениця. – Як Михайло Савула за підручники голосував. – Василько. – Льодові квіти. – Книжечка. – Чорна хмара. – За село. – Провесна. – У вагоні. – Палій. – Весняний цвіт. – Плуг. – Косарі. – Терен цвіте. Повість. – Іван Чендей (біографічна довідка).

... **«Поєдинок»**, ... – йдеться про видання: *Чендей І. Поєдинок : оповідання. – К. : Держлітвидав України, 1962. – 268 с.*

Книга вийшла загальним накладом 15 000 примірників.

Зміст: Вікна у світ. – Ялинка. – Берізка. – Ярина. – Потолочені квіти. – На фронт. – Брати. – Ватри не згасють. – Весільний кулон. – Чорнокнижник. – Як отець Лука саджанці вирощував. – Тарко. – Поєдинок. – Біловолоса Галя. – Повернення. – Оленьок. – Цвяхи. – Листя каштана. – Син.

На примірнику книги, подарованої письменниці Агаті Турчинській, який зберігається Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, є такий дарчий надпис І.Чендея: *«Дорогій Агаті Федорівні з великою повагою і найсердечнішими побажаннями! (І чи є на світі такі вихи, які б заглушили слово нашої рідної мови?)».* *Ужгород, 17 / III – 63 р. Ів. Чендей».*

... **«Птахи полишають гнізда»**. ... – йдеться про видання: *Чендей І. Птахи полишають гнізда ... Роман / Передм. О.Г.Мусієнко. – К. : Рад. письменник, 1965. – 262 с.*

Книга вийшла загальним накладом 30 000 примірників.

У 1968 році цей роман І.Чендея в авторизованому перекладі С.Хайтіної та І.Солодовникової був опублікований на сторінках часопису «Дружба народів» (№№ 2–3) з передмовою Л.Теракоп'яна, у якій зазначено, що «во многом итоговом для писателя» творі продемонстровано «верность своему краю, верность своему народу, его культуре, его лучшим традициям», адже в цьому романі «наиболее отчетливо сконцентрированы раздумья Чендея о прошлом, настоящем и будущем своего края» (Дружба народів. – № 2. – С.101).

Цього ж року окремими книгами цей роман побачив світ у московських видавництвах «Молодая гвардия» (з післямовою Г.Корабельникова) та «Художественная литература» (з передмовою Л.Теракоп'яна).

Повітайте од мене свою дружину ... – йдеться про дружину І.Денисюка Ганну Казимирівну Ластовецьку (нар. 05.12.1923), кандидата філологічних наук, блискучого викладача філологічного факультету Львівського державного (нині національного) університету ім. І.Франка і знавця кількох слов'янських мов (безпідставно звільнена з роботи 1972 року після чергової зачистки української інтелігенції).

Моя Марія ... – йдеться про дружину І.Чендея Марію Іванівну (нар. 22.08. 1924 р., з родини просвітянина Івана Пекаря з с. Чинадієва на Мукачівщині), яка у страшні часи цюквань та переслідувань чоловіка не лише забезпечувала родину матеріально (працювала у дві зміни в угорськомовній школі вчителем російської мови та літератури), але й підтримувала свого «буржуазного націоналіста» морально: почала читати заборонену літературу й дійшла висновку, що «націоналісти – це великі патріоти», вірила, що колись «Чендея вивчатимуть у школі», а тому у хвилини розпачу й зневіри – а це визнавав і сам письменник – твердила: «Сідай за стіл і пиши! Колись надрукують. Час усьому суддя!».

Батько дружини був знаним на всю околицю майстром-будівельником, покрівельником, якого І.Чендей поважав та шанував. Саме він стане прообразом майстра у повісті «Іванові журавлі», яка вийшла у світ з посвятою тєстю Івану.

У шлюбї з Марією І.Чендей мав трьох дітей: сини Мирослав (трагічно загинув 10 січня 1968 року у 20-тилітньому віці в автокатастрофі) та Михайло (нар. 29.11. 1953), донька Марія (нар. 16 грудня 1968). Син Михайло та донька Марія за фахом українські філологи.

Про дочку Марію І.Чендей у «Щоденнику» напише: «Бог забрав од нас золото (маючи на увазі смерть сина. – С.К.), та дав нам срібло»...

Взагалі, смерть переслідувала родину І.Чендея. Так, у листі до В.Дончика від 04.04.1975 р. він писав: «10 березня ми на верховинському кладовищі в Дубовім похоронили Маму, і поверталися в Ужгород трьома родинами – родинною сестри-лікаря, брата-інженера комбінату «Закарпатліс» і моєю.

Родина брата Василя потрапила в автомобільну аварію і майже повністю загинула. Загинула братова дружина – кандидат медичних наук, викладач Ужгородського університету, сам брат і їхній малий синок Мирослав. Круглою сиротою залишилася донечка Іванна, якій ледве виповнилося вісім літ...

Особисто мені здається ще й зараз, що нічого не робиться, тільки ями копаються на цвинтарі...

Отакє моє нині життя.

До всього в братовій машині їхала і моя дружина Марійка з малою Марічкою. Якби жінка не вгорнула дитину під себе, було б хто знає що. А так донька з аварії вийшла без однієї подряпини, жінка ж відлежала в лікарні три тижні. Зі струсом мозку, побитою рукою і раною на голові...

І при всьому життя не зупиняється, розумію необхідність роботи за столом і єдино втішаю себе, що робота для мене поверне бодай до крихт щастя і радості».

Див. : Чендей І. Криниця мудрості й любові : [Інтерв'ю / записала Т.Грицишук] // Новини Закарпаття. – 2000. – 20 трав. – С. 12.

№ 2

Ужгород, 24 серпня 1966 р.

Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

... ще раз готувати рукопис для «Дніпра» ... – йдеться про книжку І.Чендея «Терен цвіте» (К. : Дніпро, 1967). *Див.* комент. до листа № 1.

... для «Дніпра» ... – йдеться про українське видавництво художньої літератури, яке в радянські часи входило до п'яти найбільших видавництв світу і експортувало книги до 110 зарубіжних країн. Щороку видавало 250–255 назв книг загальним накладом близько 14 млн. примірників. Засноване 1919 р., а з 1922 р. перетворено на Державне видавництво України (ДВУ). Після реорганізації 1930 р. увійшло під назвою «Література і мистецтво» («ЛіМ») до складу Державного видавничого об'єднання України (ДВОУ). Від 1934 року мало назву «Художня література», від 1935 року — Держлітвидав України. Від 1946 року — знову окреме видавництво під назвою Держлітвидав України. Назва «Дніпро» – з 1964 року. У «Дніпрі» уперше були випущені романи «Собор» Олеся Гончара та «Мальви» Романа Іваничука, збірки Василя Симоненка та Івана Драча. Також видавництво «Дніпро» сприяло становленню української школи художнього перекладу. Загалом були перекладені книги з понад 100 іноземних мов. У видавництві свого часу виходили серії: «Вершини світового письменства», «Зарубіжна сатира і гумор», «Зарубіжна проза ХХ століття», «Зарубіжна новела», «Мудрість народна», «Бібліотека світової класики», «Перлини світової лірики», «Бібліотека української класики», «Бібліотека української усної народної творчості», «Романи й повісті».

Див. : <http://uk.wikipedia.org/wiki>

... цілком солідарний з Вами в оцінках Стельмаха-письменника, ... – йдеться про Стельмаха Михайла Панасовича (11 (24).05.1912 – 27.09.1983) – українського письменника, драматурга, фольклориста, академіка АН УРСР (з 29 березня 1978 року), Героя Соціалістичної Праці. Оцінка І.Денисюком творчого доробку М.Стельмаха у листах до І.Чендея нам невідома, оскільки, як уже згадувалось, архів письменника ще не передано на державне зберігання.

... Гончар же здається мені ... – йдеться про Гончара Олеся (Олександра) Терентійовича (03.04.1918 – 14.07.1995) – український радянський письменник, літературний критик, громадський діяч. Перший лауреат премії імені Тараса Шевченка (9 березня 1962), голова Спілки письменників України (1959–1971), академік НАН України (1978). З О.Гончарем І.Чендей перебував у дружніх взаєминах, листувався.

У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (відділ автографів) зберігається примірник книги письменника «Калина під снігом» (К., 1988) з дарчим надписом О.Гончареві:

«Глибокошанованому Олеся Терентійовичу нехай і ця книжка нагадає Закарпаття, звісно, нашу садибу з її клопітними травами – здається, кінця їм не буде.

Щиро Ів. Чендей

Ужгород, 30 / I – 89 р.».

Подарунок супроводжує невеличкий лист І.Чендея, який уточнює значущість виходу у світ книги «Калина під снігом».

«Глибокошановний Олесь Терентійович!

В цій книжці найбільше того саме, на що в роботі над словом міг спромогтися я. Дорога її – уся дорога мого життя. Нині я щасливий і вдоволений, що мій «Іван» знову прийшов до людей після такого злого вигнання двадцять літ тому – хтось гадав, що вигнане слово, можна знищити, бодай паралізувати. Не вийшло з цього нічого!

Порадійте зі мною!

Ів. Чендей»

Ужгород, 30 / I – 89 р.

Див. : «Я шасливий від спілкувань з Вами» [Листи І.Чендея до О.Гончара; публ. В.Гончар] // Слово Просвіти. – 2012. – № 28 (665). – 12–18 лип. – С. 10–12.

... *добавилася праця над двома великими новелами – «Іван»* ... – йдеться про повість «Іван», вперше опубліковану в книзі І.Чендея «Березневий сніг: Повісті та оповідання» (К. : Молодь, 1968), яка складається з 9 новел-розділів:

«Курликали журавлі... – Три Івани. – На цвинтарі. – Багаття доглівало. – Латка синього неба. – На хвиртці гурторили старі бабки. – Де мій Бог? – Двоїста музика. – Знову курликали журавлі...».

... *та «Луна блакитного овиду»*. ... – йдеться про автобіографічну повість, вперше опубліковану в книзі І.Чендея «Березневий сніг: Повісті та оповідання» (К. : Молодь, 1968), яка складається з 20-ти розділів:

«Колиска. – Петро та Іван. – Мама. – Очі з печаттю туги. – Весняний дим. – Наша хата. – Криниця і великі солодкі яблука. – Діди. – Баби. – Іволга. – Бігунцева хаща. – Сусіди. – Шовковиця. – Нанашкове. – Брат покутує «тріх. – Сонце вересневого ранку. – Черевики. – «Ви румун?». – Василько. – Філантропи».

... *написав я нарис-кіносценарій про дерев'яну архітектуру Закарпаття*. – див. комент. до листа № 1.

... *передайте привіт товаришам Неборячкові* ... – про Ф.Неборячка див. комент. до листа №1.

... *та Матвійчуку*, ... – йдеться про Матвійчука Миколу Филімоновича (27.07.1904– 19.09.1993), відомого літературознавця, фольклориста, доктора філологічних наук (1962), професора (1969), учасника міжвузівської конференції, на якій виголосив доповідь «Спірні питання в оцінці ранньої новелістики Юрія Яновського». Родом із Вінниччини, випускник московського Літінституту ім. М.Горького (1937). Працював журналістом, науковим співробітником музею О.М.Горького, вченим секретарем архіву письменника (1937–1943). Учасник другої світової війни. У повоєнні роки перебував у Львові на різних посадах, зокрема директора Львівського етнографічного музею (1948–1951). У 1967–1973 рр. – професор Львівського університету ім. І. Франка, а в 1976–1992 рр. – Дрогобицького педагогічного інституту. Автор монографій «Творчість М. Горького і фольклор (К., 1959); «Горький про Шевченка» (К., 1964); «У творчій майстерні М. Горького» (К., 1982).

Див. : Розвиток української радянської новели : Тези доповідей до міжвузівської наукової конференції, травень 1966. – Ужгород, 1966. – С.12–14; *Шалата М. Й.* Матвійчук Микола Филімонович // УЛЕ. – 1995. – Т. 3. – С. 314.

Прочитайте у «Дружбе народів» № 6 ... – «Дружба народів» – щомісячний літературно-художній журнал, заснований у 1939 році в Москві. На сторінках часопису друкувалися нові твори поетів та прозаїків союзних республік, нариси та есе на громадсько-політичну тематику, критичні статті, літературні огляди. Як додаток до журналу окремо виходили твори деяких авторів. Спочатку виходив нерегулярно як альманах, а з 1955 р. – щомісячно. Журнал популяризував твори письменників союзних республік у перекладах російською мовою. Головними редакторами у різні роки були В.Гольцев (1949–1955), С.Баруздин (1966–1991), О. Руденко-Десняк (1991–1992) та ін. Ім'я І.Чендея було добре знане співробітникам та читачам цього авторитетного часопису. На його сторінках побачили світ такі твори митця: «Берізка» (1960), «Птахи полишають гнізда» (1968), «Іванові журавлі» (1981), «Казка білого інею» (1984).

У листі до О.Гончара від 13.02.1970 р. із Москви І.Чендей писав: «З волі «Дружбы народів» побував на нараді 11–12 лютого, що скликана журналом, в Москві по темі: література (чи твори літератури) і тема села. Мені приємно, що бодай на кілька днів виїхав з Ужгорода, аби дихнути повітрям, повітрям ширших горизонтів. За це дякую журналу. Але не тут головна приємність! Цікаво і радісно, що продовж двох днів письменники говорили надзвичайно схвильовано, стурбовано, з почуттям високої відповідальності. Окремі проблеми – морально-етичного характеру, економічного, психологічного і т.д. – мають загальносоюзний характер. Мені цікаво було слухати людей, ще й ще раз думати над тим, що байдужим залишатись не можна. Радий вельми, що ніхто, ніхто не вдавався до того прийому, коли відчуваєш – одне говорять, інше думає. Прямота і громадська відповідальність – ось що характеризувало нараду, чи «круглий стіл». Навряд чи подібна розмова могла б проходити 15–20 років тому» .

Див. : Іван Чендей – Олесю Гончару: «Я шасливий від спілкувань з Вами» // Слово Просвіти. – 2012. – Ч. 28. – 12–18 лип. – С.10.

В історичному нарисі про журнал згадується, що на його сторінках проза 60-х років ХХ ст. була представлена відомими іменами, серед яких називається І.Чендей, П.Загребельний, І.Чобану, Е.Кіпіані, Р.Сірге та ін. Водночас там зазначається, що в контексті тогочасної всесоюзної прози, зокрема української, «бедність русскої прози становиться все очевиднее по контрасту с новыми силами из республик».

Див. : «Дружба народів»: Первые полвека (1939–1989) // <http://magazines.russ.ru/druzha/site/history/i39.html>; «Письменник Іван Чендей : Біобібліографічний покажчик / Укл. О.Г.Люта, Л.О.Смочко, М.І.Трещак. – Ужгород : Вид-во «Мистецька Лінія», 2006. – С.38–41.

... *статтю Корабельникова «Король Лир Верховини»*. ... – йдеться про статтю «Король Лир Верховини» (Дружба народів. – 1966. – №6. – С.247–257) відомого московського критика, літературознавця, кандидата філологічних наук, члена Спілки письменників СРСР, члена редколегії журналу «Дружба народів» (з травня по грудень 1955 р. виконував обов'язки головного редактора у зв'язку із смертю В.Гольцева), зав. відділом «Літературної газети» (1960–1963) Григорія Марковича Корабельникова (22.01.1903 – ???). Інтерес до творчості українських письменників у Г.Корабельникова не випадковий, адже народився він у м. Коропі (нині Чернігівська область).

Г.Корабельников високо оцінює творчість І.Чендея, зокрема як новеліста. В інших оглядових статтях про точний літературний процес він неодноразово називав ім'я І.Чендея як талановитого письменника.

№ 3

Ужгород, 9 листопада 1966 [р.]

Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

... *вийжджати на Пленум СПУ*. ... – йдеться про черговий ІХ пленум правління Спілки письменників України, який відбувся 11 листопада 1966 року в Києві. Учасники пленуму, як повідомляла газ. «Літ. Україна», хвилиною

мовчання вшанували Л.Смілянського, який передчасно помер. Пленум затвердив дату відкриття V з'їзду письменників України (16 листопада), порядок денний та регламент його роботи, а також текст звітної доповіді, яку на з'їзді виголосив голова правління Олесь Гончар. Було розглянуто ряд організаційних питань.

Див. : Літ. Україна. – 1966. – 15 лист. – С.1.

Радий Ваший дорозі по місцях Лесі Українки. ... – йдеться про видатну українську письменницю, перекладача, культурну діячку, активну учасницю національного українського руху Лесю Українку (справжнє ім'я: Лариса Петрівна Косач-Квітка) (13 (25).02. 1871 – 19.07. (01.08.) 1913).

І.Денисюк є автором праць про Лесю Українку та членів родини Косачів-Драгоманових: монографій – «Дивоцвіт: Джерела і поезика «Лісової пісні» (Львів, 1963) (у співавторстві з Л.Міщенко); «Дворянське гніздо Косачів» (Львів, 1999) (у співавторстві з Т.Скрипкою); статей – «Повість Лесі Українки «Жаль» (1963); «Проза «малих форм» Олени Пчілки» (1970); «Слова кохання, які тобі я не сказала» (1970); «Леся Українка во Львові» (1972); «Поезія революційного гарту і ніжності» (1983); «Таємниці Запруддя» (1987); «Краса і сила одного циклу» (1988); «Невідома брошура Лесі Українки» (1990) (у співавторстві з Т.Скрипкою); «Національне питання в полеміці «між своїми»» (1996); «Драгоманови – Косачі в інтелектуальному житті України (питання династичного вивчення діячів культури) (1996); «Світло нагірне : До 125-річчя з дня народження Лесі Українки» (1996); «Листи Михайла Павлика до родини Драгоманових» (1997).

Багатими на цікаві думки, нові біографічні факти, інтерпретації, на оцінки творчості Лесі Українки, Олени Пчілки, М.Драгоманова та інших представників цього славетного роду є також листи І.Денисюка до відомих лесезнавців О.Дуна, Т.Скрипки, М.Деркач. Мною ведеться пошук епістолярної спадщини ученого з метою її наукового опрацювання та підготовки до друку.

... моїми новими творами – маю два: «Іван», «Луна блакитного овиду». ... – див. комент. до листа №2.

Шкодою, що ми не стрілися в Нагуєвичих ще, ... – йдеться про с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту (нині Дрогобицького р-ну Львівської обл.), у якому 27 серпня 1856 року народився український письменник, поет, публіцист, перекладач, учений, громадський і політичний діяч Іван Якович Франко (27.08.1856 – 28.05.1916). У Львові, Дрогобичі, Нагуєвичих 1966 року проходили урочисті заходи з нагоди 110-річчя від дня народження І.Франка, у яких, судячи з тексту листа, брав участь І.Чендей, а також І.Денисюк.

... здоровлю хлопчиків. ... – йдеться про сина І.Денисюка Андрія (нар. 17.10.1957), нині лікаря-психіатра за фахом, який мешкає у Львові, виховав доньку Христину (нар. 23.05.1983, в заміжжі Пастух), кандидата філологічних наук, доцента Львівського національного університету ім. І.Франка та Юрія (нар. 06.05.1962), за фахом філолога-перекладача, який мешкає в Лондоні.

... привітали від мене і Валентину Семенівну ... – йдеться про Черняк Валентину Семенівну (01.11.1914 – 21.08.1994)¹, яка у 1934–1939 р. навчалася на відділі слов'янської філології Вільнюського університету ім. С.Баторія, закінчила п'ять курсів, але диплому не одержала.

Після війни викладала українську мову та літературу в Любитівській неповній середній школі Ковельського району. У 1945–1955 рр. навчалася на заочному відділенні філологічного факультету Львівського університету, а з лютого 1946 р. почала працювати у Львівському університеті – на посаді секретаря географічного факультету (1946), лаборанта кафедри української мови (1946–1949), коректора видавництва Львівського університету (1949), старшого лаборанта кафедри української мови (1950–1959), завідувача кабінету української мови (1959–1962), старшого лаборанта кафедри української мови (1962–1969).

Після виходу на пенсію в 1969–1971 рр. працювала редактором польських підручників у видавництві “Радянська школа”, а з 1982 по 1989 р. – за угодою на посаді старшого лаборанта у відділі історичних словників Інституту суспільних наук у Львові. Належала до національно свідомої української інтелігенції за часів радянської України.

Померла у Львові, похована на Личаківському цвинтарі.

А дорозі Ваший саме з Галиною Леонченко просто заздрю. ... – йдеться про Галину Степанівну Леонченко (08.VII.1932 – 12.VIII.1990). Родом з Одеси, закінчила філологічний факультет Львівського державного (нині національного) університету ім. І.Франка (1955). Упродовж 1955–1960 рр. вчителювала на Львівщині, навчалася в аспірантурі при кафедрі української літератури Львівського університету ім. І.Франка (1960–1963). Під керівництвом проф. С. Шаховського написала дисертаційну роботу, присвячену новелістиці, однак офіційно її не захистила. Після закінчення аспірантури до 1968 – зав. кабінетом шевченкознавства цього ж університету. Упродовж 1968–1989 рр. – старший викладач спочатку кафедри теорії і практики редагування, а потім – книгознавства і організації книжкової торгівлі Львівського державного поліграфічного інституту ім. І.Федорова (нині Українська академія друкарства)².

З Г.Леонченко І.Чендей познайомився, ймовірно, на конференції з проблем новели в травні 1966 року, на якій вона виголосила цікаву доповідь «Українська новела 60-х років».

Як згадував І.Денисюк, ще будучи студенткою, «романтичка Галя Леонченко свій урок в учнівському класі провела так блискуче, з таким ентузіазмом, що академік заплакав (йдеться про М.Возняка. – С.К.)». Про Г.Леонченко як «дівчину розумну й оригінальну» він згадує у поданому вище листі до Ф.Білецького від 04.10.1966 р.

Про Г.Леонченко, активну учасницю літературної студії, залишив цікаві спогади й письменник Р.Іванчук: «Сподобалася була мені Галя Леонченко – дуже освічена дівчина, яка прагнула стати новелісткою, але нею не стала, була вона, як і багато дівчат, закохана в Дмитра Павличка, і для мене в її серці не було; розлучаючись з нею, я запросив її до себе на Новий 2000-й рік, вона радо прийняла запрошення, але не дожила, бідна, і мені її дуже жаль».

¹ Висловлюю вдячність завідувачеві кафедри української мови проф. З.М.Терлакові за надану інформацію про В.Черняк та А.Кабайду, колишніх працівників кафедри української мови Львівського університету ім. І.Франка. – С.К.

² Висловлюю вдячність доцентам Львівського національного університету ім. І.Франка Л.Бондар та Р.Марківу за надану інформацію про Г.Леонченко. – С.К.

Див. : Розвиток української радянської новели. Тези доповідей до міжвузівської наукової конференції, травень 1966. – Ужгород, 1966. – С.44–46; *Іваничук Р.* Благослови, душе моя, Господа. – Львів: Просвіта, 1993. – С. 79, 83; *Денисюк І.* Академік з легенди / Іван Денисюк // Українське літературознавство. Зб. наук. пр. – Львів: Вид-во Льв. ун-ту, 2006. – Вип. 68. – С. 408; *його ж* : Листи до Фелікса Білецького, 1964–1993 рр. / І.Денисюк // Приватний архів проф. Ф.М. Білецького, м. Дніпропетровськ.

№ 4

Ужгород, 21 березня 1967 р.

Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

Багато дрібних прикростей маю після виступу в Києві, ... – йдеться про виступ І.Чендея на V з'їзді письменників України, який відбувся у Києві 16–19 листопада 1966 року. Засідання з'їзду, роботу якого відкрив П.Тичина та виступив з привітальним словом, проходило в сесійній залі Верховної Ради УРСР.

І.Чендея було обрано до складу керівних органів з'їзду, зокрема мандатної комісії, а після з'їзду – членом правління Спілки письменників України. В обговоренні звітної доповіді О.Гончара «Українська радянська література напередодні великого п'ятдесятиріччя» взяв участь й І.Чендей. Перебіг роботи з'їзду висвітлювала газета «Літературна Україна» (1966. – 17 лист., 20 лист., 22 лист., 25 лист.). Виступ І.Чендея вміщено у № 92 (2376) за вівторок 22 листопада 1966 року.

Виступ І.Чендея було вміщено на сторінках газети «Літ. Україна» (1966. – 22 лист.) та в опублікованій стенограмі з'їзду поруч із виступом В.В.Щербицького, кандидата в члени політбюро ЦК КПРС, Голови ради Міністрів УРСР.

Див. : *Чендей І.* Виступ на V з'їзді письменників України / Іван Чендей // V з'їзд письменників України, 16–19 листопада 1966 : Матеріали з'їзду: Стенографічний звіт. – К. : Рад. письменник, 1967. – С.206–211.

... слово про Максима Богдановича ... – йдеться про статтю І.Денисюка «Світло високої зорі» (Жовтень. – 1967. – № 2. – С.115–123). І.Чендей дуже тонко і точно виокремив притаманні риси наукового стилю львівського ученого, а саме: самобутність, оригінальність суджень, вишуканість стилю, інформативно-змістову наповненість його праць. Білорусистика, зокрема творчість М.Богдановича, у науковій спадщині І.Денисюка посідає особливе місце.

Докл. див. : *Кіраль С.* «Образ чистого, святого ... й такого рідного Максима» : М.Богданович у літературознавчій рецепції та едиційній практиці Івана Денисюка (за матеріалами неопублікованого листування) / Сидір Кіраль // Слово і Час. – 2013. – № 2. – С. 23–37.

№ 5

Ужгород, 6 травня 1967 р.

Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

Приїхав я на ювілей видатної Дарини Дмитрівни Вільде. ... – йдеться про українську письменницю, доньку письменника й педагога Дмитра Яковича Макогона (28.10.1881 – 07.10.1961) Ірину Вільде (справжнє ім'я Дарина Макогон; 05.05.1907 – 30.10.1982), авторку відомого роману «Сестри Річинські».

При нагоді перекиньтесь словом з Галиною Степанівною Леонченко, ... – див. комент. до листа № 3.

... після прочитання Вами «Чарівного виднокола». ... – йдеться про оповідання-спомин «Чарівне виднокола», яке вперше було опубліковане на сторінках журналу «Вітчизна» (1967. – № 3. – С. 102–113).

№6

Ужгород, 5 вересня 1967 р.

Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

Після з'їзду письменників України ... – див. комент. до листа № 4.

... надсилаю Вам свою книгу «Терен цвіте». ... – див. комент. до листа № 1.

Уже в «Літературній Україні»... – йдеться про щотижневик, газету письменників України. Заснована 21 березня 1927 р. в Києві під назвою «Літературна газета» як орган ВУСПП. Протягом 1941–1942 рр. виходила в Харкові, Луганську, Уфі, Москві й називалася «Література і мистецтво». Із 1945 р. – знову «Літературна газета», а з 1962 р. – «Літературна Україна». На її сторінках друкують інформацію про творчу діяльність письменства України, нові літературні твори, критичні статті та рецензії. Головний редактор газети – С.Б.Козак.

Див.: Енциклопедія українознавства. У 10-х томах. / Гол. ред. В. Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1954–1989. – Т. 4. – С. 1363.

... й невелика рецензія Олега Бабишкіна... – йдеться про Олега Кіндратовича Бабишкіна (04.11.1918–30.06.1991), українського літературознавця, доктора філологічних наук (1963), професора кафедри історії та теорії журналістики Київського університету ім. Т.Шевченка. *Див.* комент. до листа № 1.

Написав велику новелу «Лиска», ... – вперше опублікована у книзі І.Чендея «Березневий сніг: Повісті та оповідання» (К. : Молодь, 1968).

... зараз сиджу над новелою «Пілюлі з-за кордону». ... – вперше опублікована в журналі «Жовтень» (1968. – № 3. – С. 52 – 66), а також ввійшла до книги письменника «Березневий сніг: Повісті та оповідання» (К. : Молодь, 1968).

... моя рецензія на твір Романа Андріяшика «Люди зі страху». ... – йдеться про рецензію І.Чендея «Роман о доле народной», опубліковану на сторінках часопису «Дружба народов» (1967. – № 8. – С. 270–272). На жаль, в біобібліографічному покажчику І.Чендея (Ужгород : Вид-во «Мистецька Лінія», 2006) покликання на цю рецензію відсутні.

Андріяшик Роман Васильович (09.05.1933–02.10.2000) – український письменник, лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка. Роман «Люди зі страху» (1966) – перший твір письменника. Наступним романом Р.Андріяшика була «Полтва» (опублікований у журналі «Прапор». – 1969. № 8–9).

... *їздив до Чехословаччини по запрошенню одного українського письменника.* ... – йдеться про Юрія Бачу. Вперше вони побачились у грудні 1959 року в Ужгороді на науковій конференції, куди Ю.Бача прибув як аспірант-іноземець Київського педінституту ім. М.Горького (наук. керівником його кандидатської дисертації був проф. П.К.Волинський). Бажання познайомитися із закарпатським письменником у Ю.Бачі визрівало вже «дуже давно, зразу після прочитання його архітуру «Чайки летять на Схід». Таж тут до максимуму згущена турбота батька (який свідомий того, що його й сина разом з іншими невинними ведуть на смерть) зберегти сина до останнього подиху в його житті від передсмертних жаків, страху та болю... Такого батька не можна забути, такий твір також не можна забути, отже, не можна було забути вже й його автора – Івана Чендея».

Вдруге вони зустрілися під час роботи міжвузівської конференції з проблем розвитку новели в травні 1966 року в Ужгородському університеті. Як згадує Ю.Бача, ця зустріч була «далеко змістовніша», адже «все тоді довкола нас було іншим: і Чендей – відомий і визнаний вже загальноукраїнський письменник, і я – все-таки вже доцент університету (Пряшівського університету ім. П.Й.Шафарика. – С.К.), автор монографії про літературний рух на Закарпатті та численних полемічних статей та виступів на актуальні культурні, національні та й політичні (часто й загальноукраїнські) теми, та й цілковита ситуація в Союзі та в Україні була на той час значно іншою. І тому було зовсім природним, що саме у Чендея і саме мені було передано фотокопії праці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація!» для її перенесення в Чехословаччину та, по можливості, для її передачі далі на Захід. Потрібно знати, що тоді я нічого не знав про характер тої праці, і тому, з мого боку, не йшлося про якийсь продуманий чи, не дай Біг, якийсь геройський вчинок».

Втретє вони побачилися після страшної трагедії, яка несподівано прийшла в родину Івана та Марії Чендейів – 10 січня 1968 року у 20-тилітньому віці трагічно загинув син Мирослав: «Я прибув на похорон, ридали навіть “Два кольори...”», однак атмосфера не дозволила навіть стати на коліна перед труною, не дозволяла нести дідові Чендею запалену свічку по дорозі на кладовище, – страшенно задушливою була атмосфера!

Через кілька днів Іван з Марусею приїхали у Пряшів... і – пригадую – в неділю, під тихе благословення падаючого снігу, ми з ним купили молодіжну газету, в якій у відкритому листі пропонували президентові Гусаку зректися посади президента. Мовляв, пенсію матимеш немало, голодувати не будеш... – навіть увяйти собі неможливо, як все це впливало на Івана і як все те міняло, цементувало його. З Пряшева Чендей поїхали в Мар’янські Лазні, де протягом кількох тижнів наслухалися всього нечуваного та надивилися всього неймовірного на все життя; звідти повернули додому, а через певний час я – заочно – став хресним батьком їхньої Марічки, бо ситуація між тим знову настільки змінилася, що про жодні нормальні міжлюдські відносини не могло бути й слова, не те, що мови!

Одним з конкретних кроків Івана Чендея після відвідин Чехословаччини та зустрічей з фактами та явищами нашого життя, був лист Івана до Президії Спілки письменників України (здається з квітня місяця), в якому він виразно вказував на **необхідність** СПУ допомагати українській літературі, а через неї – всьому українському життю в Чехословаччині).

Див. : Бача Ю. Іван Чендей у моєму житті [Спогади] / Юрій Бача // Дукля. – 2006. – № 1. – С. 46–50. З автором спогадів я познайомився у Києві під час презентації монографії М.Мушинки про В.Гнатюка та другого видання енциклопедичного довідника «Рух опору в Україні: 1960–1990» (К. : Смолоскип, 2012) у 2012 році. В моєму розпорядженні є три листи Ю.Бачі до родини Чендейів за груд. 2005 – січ. 2010 рр., люб’язно надані мені їх автором.

Був у Татрах ... – Татри (слов., пол. *Tatry*), найвища частина Карпатських гір, загальною площею 785 км², 610 км² (бл. 75 %) з яких розташовані на території Словаччини і 175 км² (бл. 25 %) – Польщі. Найвища точка – гора Герлаховський шит, 2655 м, розташований на Словацькій території. Найвища точка на польській території – гора Риси. Загалом Татри нараховують 25 піків вище 2500 м. Татри поділяються на: Західні Татри – (словац. *Západné Tatry*, пол. *Tatry Zachodnie*), Східні Татри (словац. *Východné Tatry*, пол. *Tatry Wschodnie*), які, в свою чергу, поділяються на: Високі Татри (словац. *Vysoké Tatry*, пол. *Tatry Wysokie*), Белянські Татри (словац. *Belianske Tatry*, пол. *Tatry Bielskie*).

№7

Ужгород, 25 вересня 1967 р.

Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

... *тут йдеться про мого «Сина»,* ... – оповідання «Син» вперше опубліковане на сторінках журналу «Жовтень» (1961. – № 12. – С. 101–109). 1962 року вийшло у світ окремим виданням в Ужгороді в Закарпатському обласному книжково-газетному видавництві у кишеньковій бібліотеці загальним накладом 4500 примірників. Про життєві факти, які стали першоімпульсом для написання твору І.Чендей оповідає у своїх роздумах «Від пісні і життя» (Рад. літературознавство. – 1966. – № 12. – С. 49–55). *Див.* комент. до листа № 1.

У згаданій кишеньковій бібліотеці вийшли такі книги закарпатських письменників: Ю. Боршош-Кум’ятський («В орлиному леті»), П. Скунець («Сонце в росі»), М. Тевелев («Рассказы о цветах»), П. Цибульський («Дарек»), І. Симчера («Проліски»), В. Вовчок («Тривога серця»).

На примірнику книги, подарованої письменниці Агаті Турчинській, який зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, є такий дарчий надпис І.Чендея:

«Дорогій Агаті Федорівні з глибокою повагою і любов'ю на ниві літератури там, де йшлося про тематику Закарпаття. І ще бажаю великого здоров'я, аби не раз і не двічі піднятися на полонину Рівну, побувати в наших Карпатах – чарівних і наснажуючих до пісні всіляко – віршами і прозою.

Ів. Чендей

Ужгород, 5 / III, 1965 р.».

Коли виходить подібна книга до тої, що я Вам надіслав, ... – йдеться про книжку «Терен цвіте». Див. комент. до листа №1.

Приклад з Чеховим, розтлумачення початку «Дами з собачкою» ... – йдеться про лікаря за фахом, російського драматурга і прозаїка Антона Павловича Чехова (17 (29).01.1860 – 02 (15). 07. 1904). Згадується оповідання «Дама з собачкою», вперше опубліковане 1899 року. Суть «розтлумачення» початку цього оповідання А.Чехова буде з'ясована при виявленні листів І.Денисюка до І.Чендея.

Виходячи зі змісту листа-відповіді І.Чендея, у своїх критичних зауваженнях, зокрема щодо «Сина», І.Денисюк звертав увагу митця на майстерність зачину твору, тих перших фраз, які б мали одразу взяти читача за душу. І.Чендей визнавав, що початок твору був для нього «завжди складною проблемою, саме з-за нього часто наставали паузи між окремими творами». Та у своєму «невмінні» відшукати вдалий початок твору він був не один. Так, наприклад, на цю «хворобу» скаржився й Олесь Гончар у листах до В.Фащенка: «Для мене, скажімо, – писав він 5 травня 1985 р., – найтруднішим є знайти першу фразу, фразу-камертон, яка має задати тональність усьому творові. А відомо ж, що ця тональність щоразу інша, тож і перший акорд має бути найвірніший, новий, найвідповідніший новому загальному задумові – художньому над завданням ... І чи не тому саме перші абзаци, початки творів у нас найчастіше летять у кошик» (с. 83). Отож, слушність зауваг І.Денисюка у контексті сказаного О.Гончарем про важливість початку твору – річ очевидна.

Див. : Листи О.Т.Гончара до В.В.Фащенка [Вступ, підгот. текстів і приміт. М.М.Фащенко та В.Г.Полтавчука] // Слово і Час. – 2004. – № 3. – С.81–85.

№ 8

Ужгород, 20 жовтня 1967 р.

Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

З Америки раптом приїхала на відвідини в рідний край моя тітка Гафія. ... – йдеться про рідну сестру Чендеевого батька Гафію Петрівну (в заміжжі Бенчак), прожила ув Америці до 96-тилітнього віку; з нею Іван Михайлович ще встиг побачитися під час перебування в США у 1995 році.

... хотілося будь-що-будь бачити рідне Дубове. ... – див. комент. до листа № 1.

... дорога з штату Огайо ... – Огайо (англ. *Ohio*) – на північному сході Середнього Заходу США. Штат спочатку належав до Північно-західних територій, був прийнятий до складу США 17-м за рахунком 1 березня 1803 року.

... в Ужгород ... – Ужгород (угор. *Ungvár*, словац. *Užhorod*; Унгвар) – місто на ріці Уж, адміністративний центр Закарпатської області та Ужгородського району. Розташоване за 785 км від Києва, на кордоні зі Словаччиною.

... в долині річки Тересви ... – Тересва, річка в Україні, в межах Тячівського району Закарпатської області. Права притока Тиси (басейн Дунаю). Довжина 56 км. У минулому вздовж усїєї Тересви була прокладена вузькоколійна залізниця Тересва – Усть-Чорна.

І.Чендей у книзі нарисів «Знайомтесь: Тячів–Рахів–Ясиня» (Ужгород, 1966) так описує цей чарівний куточок Закарпаття: «Недалеко від Тересви в Тису вливається річка Тересва – одна з найкрасивіших на Закарпатті. Та й долина Тересви за красою не має собі рівних: пейзаж тут багатий різноманітними лісами, полонинами, ущелинами, гірськими зворами, сінокосами.

Від Тересви веде вузькоколійна залізниця до сіл Нересниці, Дубового, Усть-Чорної, Лопухова. Чим вище в гори, тим більше чар і принади, око ніяк не намилиється красою і багатством навколишньої місцевості» (с.13).

Навчаючись в гімназії у Мукачеві, ... – вказано помилково, насправді І.Чендей навчався в Хустській російсько-комовній гімназії.

... прочитав «Лиса Микиту», ... – йдеться про казку Івана Франка «Лис Микита» із збірки казок «Коли ще звірі говорили». Екранізований в мультиплікаційних фільмах виробництва УРСР і України в 1958 і 2007 рр. Крім казки, І. Я. Франко написав також вірш («політичну байку») «Звірячий парламент», де Лис Микита – політичний діяч.

... «Борислав сміється», ... – йдеться про повість українського письменника І. Я. Франка, у якому вперше в українській літературі зображено робітничий рух. Повість друкувалася частинами в львівському журналі «Світ» у 1880–1881 роках. У зв'язку із закриттям журналу і, можливо, втратою інтересу письменника, «Борислав сміється» залишився незавершеним. Повість присвячена опису страйку на нафтовому промислі в місті Бориславі.

... «Сон», ... – йдеться про сатиричну поему Т.Шевченка «Сон» (1844) з елементами гротеску, мотивами трагедійності та історисофсько-політичною проблематикою.

... «Фата моргана» тощо! ... – йдеться про повість Михайла Коцюбинського (5 (17).09.1864 – 12 (25).04.1913) «Фата Моргана» (марєво про землю), присвячену темі змін в українському селі на початку ХХ століття та революції 1905–1907 рр. Повість має підзаголовок «З сільських настроїв».

№ 9

[Ужгород], [30].12.1967 р.

Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

№ 10

Уж[город], 02 грудня 1969 р.

Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

... *прочитання Вашої статті в «Жовтні»* ... – йдеться про статтю І.Денисюка «Поетика новели» (Жовтень. – 1969. – №10. – С.127–134), яка «вразила глибиною знання», а тому І.Чендей прочитав її «з великим інтересом», «з олівцем в руці», бо в ній «інтелект високо інтелігентний, збагачений, маючий справді чим поділитися і що повісти людям». Тому й просив І.Денисюка прочитати повісті «Герен цвіте», «Птахи полишають гнізда», бажаючи почути думки не стільки «приємні», як «довідатися, в першу чергу, що у творі не вдалося», бо, звісно, шанував відвертість (адже це теж був один із життєвих принципів й самого І.Чендея), не ображався, а «широ дякував за зауваження» (лист від 25 вересня 1967 р.).

Сиджу і шліфую роман «Птахи полишають гнізда» для видання в «Дніпрі» ... – уперше роман побачив світ у видавництві «Радянський письменник» 1965 року. У видавництві «Дніпро» цей роман разом із повістю «Луна блакитного овиду» опублікований 1970 року загальним накладом 30 000 примірників.

№ 11

Уж[город], 25 грудня 1969 р.

Поштова листівка, публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

№ 12

Ужгород, [30] грудня 1972 р.

Поштова листівка, публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

№ 13

Ужгород, [30] грудня 1973 р.

Поштова листівка, публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

№ 14

Ужгород, 10 березня 1982 р.

Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

... *хоч для Чехова, ...* – див. комент. до листа № 7.

... *Стефаніка вистачило й цього жанру для безсмертя.* ... – йдеться про українського письменника, майстра експресіоністичної новели, громадського діяча, політика, посла (депутата) Австрійського парламенту від Галичини Василя Семеновича Стефаніка (14.05.1871 – 07.12.1936).

... *за новелу «Чайки летять на Схід»* ... – вперше опублікована у книзі І.Чендея «Чайки летять на Схід: Новели» (Ужгород, 1955). Див. комент. до листа №1.

Шкода, у Москві за той час, поки будете там, ... – йдеться про перебування І.Денисюка на кількомісячних курсах підвищення кваліфікації при Московському університеті ім. М.Ломоносова.

Див.: Денисюк І. Листи до Фелікса Білецького, 1964–1993 рр. / І.Денисюк // Домашній архів проф. Ф.М. Білецького, м. Дніпропетровськ.

... *моя нова книжка в «Молодой гвардии».* ... – йдеться про видання: «Сказка белого инея: Повести [Ред.: В.Пелихов; худож. А.Добрицын]. – М.: Мол. гвардия, 1984. – 220 с. – Наклад – 65 000 примірників.

Зміст: Повести. Пер. с укр. – Ивановы журавли / авториз. пер. с укр. Н.Роговой. – Сказка белого инея / авториз. пер. с укр. Ю.Верниковской. – Эхо голубого горизонта / пер. с укр. Э.Хайтина.

Із статтею-рецензією на це видання на сторінках газети «Закарпатська правда» (1984. – 09 груд. – С.2) виступив один із дослідників його творчості проф. В.Марко.

На примірнику українського видання книги (Ужгород, 1979), подарованої Центральному державному архіву-музею літератури і мистецтва України, є такий дарчий надпис І.Чендея: «Центральному державному архіву-музею літератури і мистецтва УРСР оця книжка разом з рукописом і редактованим авторським екземпляром після закритої рецензії на знак, що наша робота не з легких, коли хочеться чогось встигнути у слові. Щиро Ів. Чендей.

Ужгород, 26./VII- 80 р.»

... *«Молодой гвардии».* ... – йдеться про одне із відомих російських видавництв. Засноване 1922 року. До 1992 року тут виходив журнал «Вокруг света». Спеціалізувалося на виданні книг початкуючих фантастів, видавало суспільно-політичні, науково-популярні та художні книги. Започаткувало й видавало ряд книжкових серій: «Библиотека современной фантастики» (БСФ), «Жизнь замечательных людей» (ЖЗЛ), «Жизнь замечательных людей. Биография продолжается», «Жизнь замечательных людей. Малая серия», «Спорт и личность».

У цьому видавництві, крім згаданої вище збірки, побачила світ книга І.Чендея «Костры не гаснут. Рассказы» (1962. – 231 с. – Книга вийшла загальним накладом 67. 000 примірників) у перекладі І.Новосельцевой.

Закінчив працю (в першому варіанті) над твором «Далеке плавання». ... – робота над повістю «Далеке плавання» тривала з перервами майже 10 років. У листі до М. Мушинки від 10.11.1988 р. він писав: «На радість мою нині, саме нині, закінчив роботу над доробкою роману «Далеке плавання». Цікава історія цього твору ще й тим, що нині аж третій варіант є тим текстом, котрий наважуся з чистим сумлінням подавати нашим «Карпатам» для публікації в наступному році» [Архів автора статті]. В остаточній редакції цей твір вийшов у світ як повість 1989 року в ужгородському видавництві «Карпати».

Див. : Мушинка М. Взаємозв'язки Івана Чендея з українцями Словаччини та мої стосунки з ним / Микола Мушинка // СіЧ. – 2012. – № 12. – С.51.

... опіснутуватися на «Радянський письменник». ... – йдеться про книжкове видавництво Спілки (нині національної) письменників України. Засновано 1933 у Харкові під назвою «Радянська література». Від 1934 працює у Києві. 1939 року перейменовано на «Радянський письменник». В незалежній Україні набуло сучасної назви – «Український письменник». Видавало бібліотеки та серії: «Бібліотека поета»; «Шкільна бібліотека»; «Бібліотека публіциста»; «Братерство» (поезії літератур радянських республік у перекладі українською мовою); «Сучасний роман»; «Перша книжка поета»; «Перша книжка прозаїка»; «Світ письменника»; збірник нарисів «Земні зорі»; кварталник (згодом піврічник) «Поезія»; щорічник «Література і сучасність»; щорічник «Проблеми, жанри, майстерність».

У згаданому видавництві побачили світ такі книги І.Чендея: «Птахи полишають гнізда. Роман. – К. : Рад. письменник, 1965. – 262 с. – Книга вийшла загальним накладом 30 000; «Теплий дощ: Повісті, оповідання. – К. : Рад. письменник, 1979. – 348 с. – Книга вийшла загальним накладом 65 000; «Калина під снігом: Повісті та оповідання» (1988).

Див. : Видавництво «Радянський письменник (1933–1983) / Упоряд. В.Я.П'янов. – К. : Рад. письменник, 1983. – 278 с.; Письменник Іван Чендей : Біобібліографічний покажчик / Укл. О.Г.Люта, Л.О.Смочко, М.І.Трещак. – Ужгород : Вид-во «Мистецька Лінія», 2006. – С. 32.

Тут же сідаю продовжувати твір, в написанні якого виникла 1980 року перерва. ... – йдеться про роман «Скрип коліски», який побачив світ 1987 року в ужгородському видавництві «Карпати». Творчу та видавничу долю роману І.Чендей докладно описує у листі від 12.02.1988 року до словацького ученого й приятеля М.Мушинки, який із захопленням (двічі) перечитував цей твір і надіслав авторові роману надзвичайно теплого і щирого листа. У листі-відповіді І.Чендей, зокрема, писав: «Скрип коліски» не тільки вийшов у світ, хоч із значним запізненням – твір був готовий у 1982 році, але дістав не таку вже й малу відзнаку. Відзнака Головком почесна (йдеться про премію Андрія Головка. – С.К.) тим більш, коли сам я в житті звик скоріше до стусанів і синяків, геть-геть набідувався, навіть настраждався. Настраждався в літературі не тільки сам, не догоджаючи; настраждалася і моя родина. Дев'ять років вигнання після «Березневого снігу» – час, якого зовсім досить, аби літературна дорога одної людини на Землі і почалася, і закінчилася... Моє щастя в тому, що я при злигоднях не зневірився, не впадав у розпач, а постійно тямив: чепіги плуга тримати в руках мусиш ти, яким твердим не є ґрунт, як не тяжко тобі, як не дме в лице сікучий вітер...

Я вистояв. І в цьому моє велике щастя»

Див. : Архів автора статті. Листи І.Чендея люб'язно надіслав мені М.Мушинка для опублікування. Мною до друку готується книга вибраних листів І.Чендея, де будуть вміщені й листи І.Чендея до М.Мушинки. – С.К.

Твір цей чекають «Карпати» ... – йдеться про багатопрофільне видавництво. Засноване 1945 року в Ужгороді як Закарпатське книжково-журнальне видавництво; з 1951 – Закарпатське обласне книжково-журнальне видавництво; з 1964 року – республіканське видавництво «Карпати». Видає переважно твори письменників Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей. Спільно зі львівським видавництвом «Каменярі» з 1979 року випускало бібліотеку «Карпати». Співпрацювало з рядом видавництв з Угорщини, видавництвом імені Мадача (Братислава), Східнословачьким видавництвом (Кошице).

... надрукуванням «Іванових журавлів» в «Дружбе народів» (12 номер за 1981 рік) ... – йдеться про таку публікацію: Іванові журавлі : Памяти тестя Івана // Дружба народів. – 1981. – № 12. – С. 9–43.

... і оповідання «Опикунські турботи» в першому номері «Жовтня» ... – йдеться про таку публікацію: Опикунські турботи // Жовтень. – 1982. – № 1. – С. 51–62. Вперше оповідання було опубліковане в газ. «Літ. Україна» (1980. –19 верес. – № 75) завдяки головному редакторові П.П.П.Перебийносу. У листі до Л.Коваленка від 16 грудня 1980 р. І.Чендей так описує свою «боротьбу» за це оповідання:

«Ваш лист навів мене на багато думок. Найперше якимось я знову й знову повернувся до тих прикрошів, що звів їх у зв'язку зі своєю «Криничною водою».

Зараз «Кринична вода» друкується, до кінця року вийти в світ мусить. Щоправда, зазнали кепського лиха зі мною і видавці. Коли видалися вони крутими, впертими, я сказав би, навіть примітивними, їм в печінки в'їлася моя впертість.

Вам припало до смаку оповідання «Опикунські турботи», що з'явилося в «ЛУ». А чи знаєте Ви, що саме це оповідання й стало «яблуком розбрату» – його то й зняли видавці з книги в страху, що в одному збірнику аж надто багато негативного виставляється на суд...

На цьому оповіданні ми й тягалися.

Книга, звичайно, вийде без нього. Поступитися привелося мені на просьбу секретаря обкому партії з питань з ідеології. Та цікавим є факт публікації твору в газеті у Києві. А було воно ось як:

Редактор «ЛУ» дізнався про мої митарства на Закарпатті саме у витлумаченні видавцями твору «Опикунські турботи». Телефонно просив надіслати твір. Ознайомившись з оповіданням, вирішив його опублікувати при деяких скороченнях. Справа в тім, що ця річ таки видалася зовсім не газетних обсягів. Отак відхилене оповідання в «Карпатах» і потрапило до читачів. Подібним дещо були «провчені» і мої опоненти. Але ж, певно, тільки я думаю так, бо опоненти завжди вважають: «Нам виднее». Звичайно, я вже не наполягав, аби твір до книги йшов. Я був задоволений з того, що сталося».

Див. : Див.: Чендей І. Листи до Л.Коваленка // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.878. – Оп.1. – Од. зб. 266. – Арк. 1–19.

... що його мені «Карпати» зняли з «Криничної води» ... – йдеться про збірку «Кринична вода: Повість, оповідання» (Ужгород : Карпати, 1980).

Зміст: Кринична вода (Сестра). Повість. – Оповідання: Комаха в бурштині. – Зозулька. – Картопля в мундирах на вечерю. – Гаврилова «Золота осінь». – Дорога туди й назад. – Криниця діда Василя.

Книга вийшла загальним накладом 15 000 примірників

Вихід цієї книжки був непростим. Каменем спотикання стало оповідання «Опикунські турботи», на вилученні якого із згаданої збірки наполягали рецензенти та компатріоти. Не погодившись із таким твердженням, І.Чендей домігся, аби рукопис надіслали на рецензування з метою отримати «кваліфіковану, серйозну рецензію з найповажнішого закладу літератури – Інституту АН УСРСР. Зі мною, бач, погодилися. Рецензенти з Держкомвидаву мною виключалися», – писав у листі до Л.Коваленка від 29 травня 1980 р.

Однак ця «згода», виявилася фальшивою, оскільки ужгородські «видавці пошукали собі рецензента поза найавторитетнішою літературознавчою установою ... На третю рецензію рукопис потрапив до якогось Бойка, що працює в Інституті культури під опікою і «зичливою» лапицею перевертня Килимника. Килимник не погребував накласти «височайшу» свою резолюцію: мовляв, на кафедрі рецензія «схвалена». Бойко ж написав, як тільки можуть писати примітивні і невігласи, до того догматичного і заскорозлого ряду. Йй Богу, такої примітивщини з приводу творів, на яку Бойко спромігся, я давно не читав», писав І.Чендей у листі до Л.Коваленка від 31 серпня 1980 р.

Див.: Чендей І. Листи до Л.Коваленка // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 878. – Оп.1. – Од. зб. 266. – Арк. 1–19.

Видавничу рецензію, зрозуміло негативну, підготував Ю.Балега, який, як писав І.Чендей у листі до Л. Коваленка від 16 грудня 1980 року, «...був завжди напохваті при виконанні бруденьких доручень дрібних спекулянтів від партійної справи». Тепер можна зрозуміти, чому головним гаслом згадуваного уже передвиборчого інтерв'ю газеті «Літературна Україна» І.Чендея, кандидата в народні депутати Верховної Ради України, стало гасло – «Конче скасувати цензуру».

Див.: Чендей І. «Конче скасувати цензуру»: [інтерв'ю з письменником / Записав Ю.Пригорницький] / Іван Чендей // Літ. Україна. – 1990. – 22 лют. – С. 3.

Такі «емоційні характеристики» рецензентів його творів породжені не браком культури І.Чендея, не особливостю Чендейівського темпераменту, не зневагою думки критиків, а, перш за все, саме тими обставинами, які спонукали критиків до таких вчинків, розумінням їхнього «двобудушья», слабодухості, лицемірства, чого категорично не сприймав Письменник. Та з плином літ, він, як справжній Мудрець, прощав їх. Цікавим у цьому контексті є оповідь І.Чендея в листі до Л.Коваленка від 2 червня 1977 року про передвиборчу агітацію, пов'язану з обранням письменника до Ужгородської міської ради: «Саме вчора з Петром Скунцем (довірена особа. – С.К.) побували ми на виборчій дільниці... Сидів не просто вколосаний п'яним чуттям од того, що мають обирати (надто багато літ прожито, щоб подібне вже нині могло вчарувати і кидати в стан сп'яніння!!!), а думав над химерностями і, як росіяни кажуть, «превратностями» долі. Я слухав тут «представника» відповідних партійних і радянських органів, коли «воскурля ладан» і говорив про цноти, а мимоволі настирливо напливали моменти з екзекуції, коли здавалося мені, що вже тільки диби не вистачає...

Цікаво, що мої деякі побратими у вигляді Угляренка, Поліщука, Ладижця ет цетера трапили просто в незрозумілий розпач, подив, ба навіть «праведне обурення»...

Грець з ним! До чого я розмінявся на дрібниці!».

Див.: Чендей І. Листи до Л.Коваленка // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.878. – Оп.1. – Од. зб. 266. – Арк. 1–19.

На примірнику «Криничної води», подарованій Б.І.Олійнику, яка зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, є такий дарчий надпис І.Чендея:

«Дорогому Борису Іллічу Олійнику з глибокою шанобою і любов'ю.

Ів.Чендей

6 / 11–81 р., Ужгород»